

**MAGHIARII DIN ROMÂNIA
ȘI ETICA MINORITARĂ
(1920-1940)**

SERIA
DIVERSITATE
ETNOCULTURALĂ
ÎN ROMÂNIA

MAGHIARI DIN ROMÂNIA ȘI ETICA MINORITARĂ (1920-1940)

Volum editat de
Lucian Nastă și Levente Salat

CENTRUL DE
RESURSE PENTRU
DIVERSITATE
ETNOCULTURALĂ

ETHNOCULTURAL
DIVERSITY
RESOURCE
CENTER

CLUJ, 2003

MAGHIARII DIN ROMÂNIA ȘI ETICA MINORITARĂ (1920-1940)

Cluj-Napoca, Fundația CRDE, 2003

312 p.; 16x23,5 cm

ISBN: 973-86239-1-x

I. Nastasă, Lucian (editor)

II. Salat, Levente (editor)

94(498)"1920/1940

323.1

© CENTRUL DE RESURSE PENTRU

DIVERSITATE ETNOCULTURALĂ

Cluj-Napoca, 2003

Seria: Diversitate etnoculturală în România

Coordonatori: Gábor Ádám și Levente Salat

Volumul 8: Maghiarii din România și etica minoritară (1920-1940)

Lector și referent: Andor Horváth

Traduceri: Marius Cosmeanu, Paul Drumaru, Mária Kovács,

Annamária Nastasă-Kovács, Florica Perian

Corectură: Bogdan Domocoș

Tehnoredactare: Gyula Szabó D.

Coperta și grafica seriei: Elemér Könczey

Cartea a apărut cu sprijinul Ministerului Culturii și Cultelor.

CUPRINS

Etica minoritară maghiară interbelică din perspectiva provocărilor contemporane ale diversității (<i>Levente Salat</i>).....	7
Maghiarii din România și etica minoritară. Repere istorice, 1920-1940 (<i>Lucian Nastasă</i>).....	27
Notă asupra ediției	43
Károly KÓS , Glasul care strigă.	45
István SÜLYÖK , Drumul nostru	52
Miklós KRENNER , Greșeala cardinală.....	55
József HORVÁTH , La chestia iredentismului.....	59
György BERNÁDY , Un discurs care nu s-a rostit.....	64
Ármin KABOS , Liniștirea spiritelor.....	71
Artúr BALOGH , Drepturile minoritare și protejarea acestora în România ..	73
Miklós KRENNER , Decența minoritară.....	92
Miklós KRENNER , Un gând amar.....	97
VERIDICUS , Condițiunile împăcării sufletelor.....	108
Sándor TAVASZY , Două probleme determinante ale vieții noastre spirituale din Ardeal.....	115
Dezső LÁSZLÓ , Darurile vieții minoritare	126
Sándor MAKKAI , Autorevizuirea noastră	136
Sándor TAVASZY , Perspective etice privind evaluarea relației dintre români și maghiari	152
Dezső LÁSZLÓ , Problemele fundamentale ale vieții noastre de minoritari	160
Árpád PAÁL , Considerații morale privind drepturile minorităților etnice.....	168
József VENCZEL , Metamorphosis Transylvaniae	179
Áron TAMÁSI , Către eroi, în timpuri de răstribite.....	190
Sándor MAKKAI , Nu se poate	194
Lajos IMRE , Etica vieții minoritare	200
Károly MOLTER , Spirit și morală	229
Sándor TAVASZY , Problemele actuale ale eticii	238
Dezső LÁSZLÓ , O nouă orientare ardeleană	255
Áron TAMÁSI , Dare de seamă din Ardeal despre strădaniile spiritului maghiar.....	265
CRONOLOGIE.....	277
ILUSTRĂȚII	293
INDICE	305

ETICA MINORITARĂ MAGHIARĂ INTERBELICĂ DIN PERSPECTIVA PROVOCĂRILOR CONTEMPORANE ALE DIVERSITĂȚII

Începând cu a doua jumătate a anilor '90, în pofida unor evoluții extrem de promițătoare în istoria relațiilor politice româno-maghiare de nivel înalt, s-au înregistrat și câteva eșecuri răsunătoare. Deși colaborarea între actorii politici proeminenți părea să creeze premisele rezolvării unor dispute prelungite – privind, printre altele, statutul limbii maghiare în spațiul public din România, restituirea unor proprietăți cu valoare de simbol pentru comunitatea maghiară sau înființarea și susținerea de către statul român a unor instituții pe care reprezentanții etniei maghiare le consideră vitale pentru reconstrucția unui cadru organizatoric capabil să garanteze condițiile existenței comunitare a minorității maghiare pe meleagurile ei natale, și pe care maghiarii le revendică în virtutea calității lor de contribuabili –, în momentele cruciale forțele politice aflate în poziții guvernamentale păreau să dea înapoi într-un mod cât se poate de abil, considerând că prețul pe care îl vor avea de plătit pentru „cedarea” în fața unor astfel de „pretenții” s-ar putea dovedi nerentabil. Și într-adevăr, au fost destule ocazii care au demonstrat că asumarea voinței politice și a responsabilității în privința unor astfel de decizii se plătește încă scump în România, chiar și la mai bine de zece ani după 1989. Opinia publică este extrem de ușor de manipulat prin teme adiacente, în discursul public revenind frecvent, și de cele mai multe ori pe un ton alarmant, întrebarea „Ce vor, în fond, ungurii?” – întrebare la care nu există la ora actuală un răspuns suficient de articulat, care să permită purtarea unui dialog constructiv. Încercările de răspuns la această întrebare, care se avansează cu diferitele ocazii, subminează de regulă prin primele două-trei constatări – ce fac referire, în mod invariabil, la diverse forme de autonomie – șansele continuării schimbului de opinii.

Nu este întâmplătoare o asemenea atitudine! Discrepanțele între obiectivele, respectiv opțiunile etnopolitice ale maghiarimii din România și disponibilitatea majorității de a le accepta sunt încă atât de mari, încât cu greu se poate imagina o forță politică din România care și-ar putea permite satisfacerea fără rezerve a tuturor obiectivelor minoritare, fără pericolul destabilizării propriilor poziții. În mod oarecum paradoxal: dacă ar exista o asemenea forță politică, ea ar putea avea, probabil, consecințe catastrofale pentru viitorul democrației în România.

Moștenirea perioadei comuniste se dovedește a fi o grea povară și în această privință: pozițiile pierdute îndeosebi în ultimul deceniu al regimului comunist – ca să ne referim doar la acestea – se recâștigă greu, încercările susținute

în acest sens ale minorității maghiare lovindu-se parcă de rezistența unor generații educate în spiritul naționalismului promovat de Partidul Comunist, care a inserat o veritabilă cezură în conștiința istorică a societății românești, ignorând fapte și rescriind capitole întregi din istorie pe care maghiarii din România le percep ca reprezentând interesele unei politici abile de omogenizare.

Deși aceste tendințe de omogenizare a populației de pe vremea comunismului au avut consecințe dramatice pentru minoritatea maghiară, trebuie să recunoaștem că din perspectiva filosofiei politice moderne ele pot fi interpretate și ca un demers firesc din partea statului român: din moment ce diversitatea etnoculturală este – sau, după cum vom vedea, a fost până nu de mult – percepută de curentele dominante ale gândirii politice ca o anomalie, pentru care nu există instrumente larg acceptate, menite să gestioneze consecințele fenomenului, încercarea statului român de a asimila cât mai rapid și eficient segmentele de populație percepute ca „alogene”, aidoma statelor dezvoltate din Europa de vest, este nu numai firească, dar și legitimă – conform logicii dominante a sistemului internațional, cel puțin. În fond, Ungaria a urmărit aceleași obiective prin politicile sale de după 1867 privind tratamentul minorităților naționale, iar ipoteza conform căreia gradul relativ ridicat de toleranță pe care a manifestat-o – împrejurare frecvent invocată de analiștii maghiari de astăzi – a putut juca un rol important în favorizarea succesului mișcării naționale a românilor din Transilvania, a constituit un important avertisment pentru statul român care își vedea obiectivele definite ca atare. Din perspectiva acestei logici, statul român s-a dovedit a fi, într-adevăr, considerabil mai eficient decât Coroana Ungară: în timp ce în 1930 aproape o treime din populația României de atunci aparținea unei minorități naționale (recensământul din anul respectiv înregistrând deja situația, fără cei aproximativ 200.000 de maghiari care s-au repatriat după semnarea Tratatului de la Trianon)¹, în 2002 ponderea minorităților naționale din populația României a scăzut la aproximativ 10 procente.

Această logică dominantă în gândirea politică internațională, care considera diversitatea ca o anomalie și care justifica – prin consecințele sale – adoptarea de către state a unor diferite politici de asimilare în vederea asigurării unui grad mai mare de stabilitate pe glob, a început să cedeze în fața unor abordări mai nuanțate în urma prăbușirii comunismului, când democrația – cu consecințele sale de transparentă, libertate de exprimare și de mobilizare politică – a început să penetreze regiuni întinse ale lumii, dominate până nu de mult de regimuri totalitare, autoritariste. În urma acestor evoluții, care s-au înscris în ceea ce Samuel P. Huntington numea „cel de al treilea val de democratizare”²,

¹ Cf. *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, II, publicat de Sabin Manuilă, București, Institutul Central de Statistică, 1938, p.XXVIII-XIX.

² Samuel P. Huntington, *The third wave: democratization in the late twentieth century*, Norman, University of Oklahoma Press, 1991.

știința politică care fundamentează, prin conceptele sale dominante, sisteme politice tradiționale, se vede confruntată cu veritabile provocări.

Dificultățile instaurării democrațiilor autentice în țările post-comuniste, pe de o parte, revenirea în actualitate în ultimii ani a unor consecințe ale provizoratelor etnopolitice care s-au instaurat în diferite zone ale lumii în urma prăbușirii sistemului colonial, pe de altă parte, și – nu în ultimul rând – revigorarea unor identități etnoculturale sau regionale, considerate ca fiind asimilate demult cu succes, din democrațiile liberale de tip occidental au adus în atenția specialiștilor o serie de constatări semnificative: 1) A început să devină tot mai evident faptul că funcționarea eficientă a democrațiilor liberale de tip occidental presupune în mod tacit un grad avansat de omogenitate a societăților administrate cu instrumentele specifice acestui sistem politic; 2) Din ce în ce mai mulți specialiști admit că sistemul instituțional al democrației reprezentative și modul în care drepturile individuale ale omului sunt instituționalizate și garantate de către marea majoritate a statelor lumii au puternice consecințe asimilaționiste, favorizând în mod evident acea parte a cetățenilor care aparțin culturii dominante, reprezentată de regulă de majoritatea populației, cultura respectivă fiind susținută prin pârgurile specifice statului, precum limba oficială, prin care cetățenii se pot adresa diverselor instituții și care este acceptată spre a fi folosită în spațiul public, curriculumul național din sistemul învățământului de stat, sărbătorile oficiale etc; 3) Consecințele acestor constatări nu reprezintă nicidecum un fenomen marginal: din numărul total de state existente la ora actuală (194), doar o mică parte (sub 20) pot fi considerate omogene din punct de vedere etnocultural, iar în cazul „noilor democrații” care au rezultat în urma prăbușirii comunismului situația este agravată de segmente importante neasimilate ale populației în practic toate țările devenite independente, segmente care se folosesc de prerogativele democrației, oricât de formale ar fi acestea, prin mobilizare și prin participarea la competiția politică a unor organizații sau partide etnice care încearcă să articuleze și să reprezinte interesele segmentelor respective; 4) Rezultatele foarte modeste ale acestor încercări, rezistența de care se lovește adeseori încercarea de articulare a intereselor unei comunități minoritare, pe de o parte, împreună cu problemele de natură similară care au ieșit la iveală, în ultimii ani, și în unele țări occidentale cu sistem democratic consolidat (precum în Marea Britanie, Franța, Belgia, Spania, Canada, Australia, Noua Zeelandă etc), pe de altă parte, au adus în atenția specialiștilor o serioasă rămânere în urmă a științelor și a teoriei politice. Fiind vizibil influențate de ipoteza tacită a omogenității societăților moderne, acestea în mod evident duc lipsa unor concepte capabile să reflecte mai nuanțat consecințele etnopolitice ale gradului de diversitate ce caracterizează lumea contemporană, dar totodată sunt și incapabile să fundamenteze cu succes *instituții politice ale coexistenței*, acceptabile deopotrivă pentru minorități și majorități. Mai mult, cum aceste instituții au șansa să devină eficiente doar în măsura în care corespund unor situații particulare, foarte diverse de regulă – lucrul acesta presupunând un

intens și susținut dialog între părți –, conceptele dominante ale teoriei politice contemporane sunt de așa natură încât exclud tocmai posibilitatea acestui dialog, determinându-i pe virtualii parteneri să alimenteze propriile temeri și prejudecăți în ceea ce privește semnificația unor termeni precum integrare, asimilare, drepturi colective, autodeterminare, autonomie, separare, segregare sau secesiune.

Unele consecințe ale acestor constatări se regăsesc, trebuie să admitem, în acele standarde de comportament statal față de proprii cetățeni care au rezultat în contextul eforturilor de integrare a „democrațiilor tinere” post-comuniste în clubul democrațiilor consolidate, reprezentate de ceea ce se numea la acea vreme „structurile euro-atlantice”. Lipsa bazelor conceptuale solide ale acestor standarde, așezate pe un larg consens al majorității statelor, a devenit evidentă însă în ultima vreme prin două consecințe mai bizare. A apărut, pe de o parte, fenomenul „standardelor duble”, care reflectă lipsa de disponibilitate a unor state (precum Franța, Grecia, dar – surpriză – și unele state frecvent invocate de reprezentanții minorităților central- și est-europene ca model în ceea ce privește tratamentul grupurilor etnice, ca Belgia, Marea Britanie, Spania, Elveția, Italia, etc) de a accepta obligativitatea standardelor respective pentru modul în care ele gestionează consecințele diversității cu care sunt confruntate, în pofida faptului că standardele despre care vorbim au fost anevoios negociate, iar ele se rezumă de cele mai multe ori la cerințe minimale, care sunt departe de a-i mulțumi pe deplin pe membrii comunităților mobilizate. Au fost semnalate, în al doilea rând, cazuri în care mandatul unor instituții interguvernamentale (NATO sau OSCE, de exemplu) devine purtătorul unui mesaj conform căruia doar acele minorități naționale sunt luate în serios de comunitatea internațională și sunt ascultate, referitor la obiectivele lor comunitare, care recurg la mijloace violente. Ambele evoluții denotă în mod evident un semnificativ eșec al ideilor politice dominante în lumea noastră contemporană, în care conștientizarea accentuată și la scară largă a consecințelor diversității tinde să declanșeze reflexe comunitare din partea majorităților care își văd periclitate interesele prin afirmarea în spațiul public a unor identități colective cu caracter etno-cultural, revendicând recunoaștere oficială și o gamă largă de drepturi.

Dacă în cazul majorităților lipsa de interes față de instituțiile politice ale conviețuirii este, într-un fel, lesne de înțeles, ea se explică cu greu dacă devine caracteristica unei minorități. Or, tocmai acest lucru pare să fi fost un specific dominant și în spațiul transilvan de coexistență a mai multor culturi, unde în decursul primei jumătăți a secolului XX românii și maghiarii au schimbat de trei ori consecutiv rolul de majoritar, respectiv de minoritar: în 1918, 1940 și 1944. Dacă în baza logicii formale ne-am putea aștepta ca aceste experiențe să fi facilitat apariția unei sensibilități aparte și o mai atentă înțelegere atât a condiției de minoritar, cât și a doleanțelor specifice acestei condiții, logica crudă a realităților politice a impus și pe aceste meleaguri succesiunea unor regimuri care prea puțin au diferit în ceea ce privește

modul de definire a raporturilor proprii cu alteritatea. În loc de o istorie a *conviețuirii*, în spațiul transilvan se poate vorbi doar de istoria unor existențe alăturate, adesea paralele, care au rezultat în urma clivajelor generate de ambițiile de stat național rivale ale guvernanților de la Budapesta, respectiv București. Fiind încapsulate în convingerea autosuficienței, aceste ambiții rivale au urmărit strategia unor construcții naționale și statale bazate pe ideea excluderii, ceea ce a facilitat apariția unor veritabile culturi – politice, înainte de toate – ale ignorării reciproce³.

Deși „bătălia” între cele două ambiții rivale de stat național pare să fi fost câștigată în mod indubitabil de partea română, minoritatea maghiară din România s-a regăsit de câteva ori, inclusiv în perioada de după 1989, în situații în care cele două concepții de stat rivale au intrat în coliziune în contextul disputelor privind obligațiile și prerogativele pe care autoritățile statului român, respectiv ungar le au față de minoritatea maghiară din România – o astfel de ocazie recentă fiind disputa româno-maghiară pe marginea Legii statutului maghiarilor din afara granițelor Ungariei. Prelungirea într-un mod nefiresc a acestor dispute oferă dovada incontestabilă a faptului incomod că statul român nu a reușit încă să integreze în mod eficient comunitatea maghiară, care este încă departe să propășească, raportat cel puțin la obiectivele proprii – deși, simbolic vorbind, două state se află în competiție pentru cumpărarea sufletului ei⁴.

Una din consecințele contemporane ale acestor evoluții istorice cu multă specificitate este, înainte de toate, existența a două spații imaginare ale mentalului colectiv, unul românesc, celălalt maghiar, care se ignoră reciproc, susținând două discursuri care nu se întâlnesc niciodată și care se pot baza

³ Aceasta este concluzia care se desprinde dintr-o interesantă lucrare a istoricului Sándor Bíró, elaborată în 1945-1946, care a realizat o analiză comparată amănunțită a situației românilor transilvăneni în perioada 1867-1918, cu cea a minorității maghiare din România Mare (1918-1940). Vezi Sándor Bíró, *The Nationalities Problem in Transylvania 1867-1918. A Social History of the Romanian Minority under Hungarian Rule, 1867-1918 and of the Hungarian Minority under Romanian Rule, 1918-1940*, New York, Columbia University Press, 1992. Ideea apare și într-o lucrare a reputatului istoric maghiar László Makkai, intitulată *Magyar-román közös múlt* [Istoria comună a maghiarilor și românilor], apărută într-o primă ediție în 1948 (Budapesta, Teleki Intézet, 278 p.) și republicată în 1989 (Budapesta, Hét torony könyvkiadó), iar mai recent într-o valoroasă lucrare a istoricului german de origine transilvăneană Harald Roth, *Kleine Geschichte Siebenbürgens*, Köln, Böhlau Verlag, 1996 (cu o nouă ediție în 2003), care analizează dintr-o perspectivă detașată semnificația paralelismelor – împreună cu consecințele interdependențelor, deși nedorite, inevitabile până la urmă – din spațiul definit de existențele alăturate ale celor trei comunități transilvănene: română, maghiară și germană. (Vezi și lucrarea coordonată de Harald Roth, *Minderheit und Nationalstaat: Siebenbürgen seit dem Ersten Weltkrieg*, Köln, Böhlau Verlag, 1995, în seria „Siebenbürgisches Archiv. Folge 3”).

⁴ Vezi în acest sens și reflecțiile lui Gabriel Andreescu în cartea sa *Ruleta. Români și maghiari, 1990-2000*, Iași, Edit. Polirom, 2001.

în consecință pe „adevăruri” contradictorii, adesea ireconciliabile. Reproducerea acestor spații ale imaginarului colectiv dincolo de domeniul de relevanță al capitolelor de istorie (considerate încheiate doar de către cei naivi) se explică în mod evident prin interese bine articulate, care – oricât de nefaste să fi fost consecințele lor pentru istoria recentă a regiunii – nu pot fi trecute cu vederea. Exploatarea abilă și în momente decisive a sentimentelor antiromânești sau antimaghiare latente în sânul diferitelor segmente de populație s-a dovedit a fi un instrument mobilizator și eficient de ambele părți, și ar fi deci iluzoriu să ne așteptăm ca actorii politici să renunțe la el de bună voie, într-un viitor apropiat.

În cadrul unui demers academic însă, cu scopul declarat de a contribui la formarea opiniei publice, nu este, poate, exagerat și neavenit să încercăm a atrage atenția cititorului asupra ipotezei că eșecul spectaculos de reconciliere a intereselor române și maghiare – atât în context intern, în privința raporturilor dintre majoritate și minoritate, cât și în ceea ce privește relațiile interstatale – poate fi pus, dincolo de simulacrul intereselor nedeclarate, dar urmărite în mod consecvent de ambele părți, și pe seama inexistenței unei baze solide, de natură spirituală și conceptuală, plănuită și clădită cu răbdare, a înțelegerii reciproce privind natura determinărilor, a obiectivelor și demersurilor de o parte și alta – cunoașterea și înțelegerea fiind faze indispensabile ale acceptării. Nu poate fi negat că au existat numeroase inițiative memorabile, că se găsesc personalități care – confruntând uneori chiar riscul să fie considerați trădători de propria lor comunitate – au adus o contribuție apreciabilă la facilitarea dialogului româno-maghiar, impactul acestora fiind însă departe de ce ar fi necesar. Ca să ne dăm seama ce presupune o astfel de construcție spirituală și conceptuală, este suficient să ne gândim la modelul de reconciliere franco-german – deși mulți îl consideră nerelevant în contextul problematicii tratată aici –, la nivelul de coordonare între diverse instituții ale celor două state, sau la nivelul de mobilizare a resurselor umane și materiile pe care acest model l-a presupus și le-a pus, decenii la rând, în mișcare⁵.

Este fără îndoială de bun augur că o sumară colecție de texte care se dorește a fi un modest element de construcție la dispoziția unui astfel de viitor proiect – de așezare a bazelor spirituale ale reconcilierii româno-maghiare – apare cu sprijinul financiar al Ministerului Culturii și al Cultelor de la Bucu-

⁵ Pomenirea acestui model în contextul relației minorității maghiare cu statul român ar putea fi, într-adevăr, exagerat. Dacă avem însă în vedere evoluția raporturilor între România și Ungaria din perspectiva lărgirii spre est a Uniunii Europene, raporturi care sunt în mod evident influențate de situația minorității maghiare din România, stabilitatea Europei Centrale – inclusiv după aderarea României – ar putea justifica luarea în considerare a modelului respectiv. În acest context, Centrul pentru Resurse și Diversitate Etnoculturală din Cluj a inițiat o anchetă ce vizează identificarea unor repere ale colaborării și apropierii dintre cele două națiuni. Rezultatele acestui demers vor apărea cât de curând sub forma unui volum îngrijit de Smaranda Enache și Levente Salat.

rești. Cât de lung este însă drumul care trebuie să fie parcurs, cât de adânci sunt încă prăpastiile peste care punțile trebuie atent așezate, o arată tocmai orizontul textelor cuprinse în această antologie.

Volumul de față cuprinde 24 de texte elaborate de 16 autori, în majoritatea covârșitoare a cazurilor personalități proeminente ale vieții intelectuale maghiare din România interbelică. Alegerea autorilor și a textelor nu a fost o sarcină ușoară, cele supuse atenției cititorului prin colecția de față constituind doar o infimă parte din tot ceea ce a însemnat discursul identitar maghiar din România în perioada dintre cele două războaie mondiale⁶. Selecția are în mod inevitabil serioase probleme de reprezentativitate, atât în ceea ce privește autorii, cât și textele alese, dar sperăm că volumul poate fi considerat revelator, totuși, în ceea ce privește eforturile, cu tente dramatice pe alocuri, prin care maghiarimea din România a încercat să se regăsească după ratificarea de către parlamentul maghiar a Tratatului de Pace de la Trianon, a căutat reperele autodefinirii în noul context și a urmărit explicitarea, pentru ea însăși înainte de toate, a condițiilor care aveau să-i permită continuarea existenței comunitare în noul cadru statal în care i-a fost sortit să trăiască. Prin accentul pus pe aceste aspecte se explică faptul că majoritatea covârșitoare a textelor aparțin genului eseistic și că predomină considerențele privind determinările de ordin etic ale condiției de minoritar. Pe lângă evidentele sale avantaje, genul eseistic are însă și serioase limitări, ceea ce face necesară constatarea că o antologie asemănătoare de texte analitice, de natură să reflecte mai fidel diferitele aspecte ale istoriei sociale a minorității maghiare din România perioadei interbelice ar fi la fel de oportună.

Textele selectate au fost incluse în volum în ordine cronologică. Din punctul de vedere al orizontului ideatic ele se înscriu între două repere: manifestul lui Károly Kós, intitulat *Glusul care strigă*, și eseul incediar al lui Sándor Makkai, ce poartă titlul emblematic *Nu se poate*.

Primul text, publicat în ianuarie 1921, a marcat, la scurtă vreme după ratificarea în parlamentul Ungariei a Tratatului de Pace, sfârșitul rezistenței pasive în care s-au retras funcționarii de stat maghiari, care au refuzat – recurgând la argumentul *non possumus* – să depună jurământul pe constituția Regatului Român, anunțat pentru data de 29 decembrie 1918, dându-și demisia din posturile pe care le-au ocupat. Deși politica rezistenței pasive a fost anunțată în esență de comunitatea funcționarilor, la ea a aderat o parte însemnată a personalităților influente ale vieții politice din Transilvania, pro-

⁶ Pentru a oferi cititorului o bază de comparație, menționăm că o monografie despre producția de carte și de periodice în limba maghiară publicate pe teritoriul României în perioada 1919-1940 a identificat 6948 titluri (8700 de volume) și o enormă cantitate de articole publicate în cele mai diverse periodice. Vezi István Monoki, *Magyar könyvttermelés Romániában (1919-1940)*, I. Kötet, *Könyvek és egyéb nyomtatványok* [Producția de carte în limba maghiară din România (1919-1940), vol. I, Cărți și alte publicații], Kolozsvár-Budapest, Erdélyi Múzeum Egyesület-Országos Széchenyi Könyvtár, 1997.

punându-și „să devină carii măcinătoare în lemnul străin”, după cum a observat un neiertător analist al perioadei, Imre Mikó⁷. Károly Kós – împreună cu Miklós Krenner și György Bernády, autori prezenți în volumul de față – se număra printre cei care au considerat că prin politica rezistenței pasive maghiarii din Ardeal au șanse să piardă mai de grabă decât să câștige. Această a fost convingerea care l-a îndemnat pe Kós la redactarea și publicarea manifestului amintit, intitulat *Glasul care strigă*, devenit cunoscut ulterior ca manifestul activismului minoritar maghiar din România, prin care i-a încurajat pe membrii comunității să se implice activ și în mod organizat în viața publică din România. Deși nu ne putem permite să intrăm într-o analiză mai amănunțită a proclamației, merită accentuat faptul că importanța acestuia nu poate fi subestimată: propunerea organizării unei vieți spirituale de sine stătătoare a maghiarimii din România a necesitat accentuarea unor particularități aparte ale comunității și a însemnat, prin consecințele sale implicite, programul politic al rușii acesteia din sânul națiunii maghiare. Gestul lui Kós a și fost taxat ca atare, proclamația fiind asemuită cu comportamentul unor parveniți politici maghiari, considerați a fi colaboraționiști fără principii ai puterii și ridiculizați în presa vremii pentru faptul că au acceptat, încă din 1919, câteva fotolii de parlamentar la București, oferite de Iuliu Maniu⁸.

⁷ Mikó Imre, *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918 december 1-től 1940 augusztus 30-ig* [Douăzeci și doi de ani. Istoria politică a maghiarimii transilvănene de la 1 decembrie 1918 până la 30 august 1940], Budapest, Stúdium Kiadó, 1941, p.21.

⁸ Pentru a ilustra cât de întortocheate sunt căile condiției de minoritar, merită amintit aici în treacăt că autorul proclamației este același Károly Kós, care a fost izgonit de către cenzura comunistă a anilor 1980 din paginile publicațiilor maghiare din România, pentru un minuscul articol semnat în toamna anului 1940, prin care a salutat instalarea autorităților maghiare în Transilvania de Nord, efectele acestei proscrieri simțindu-se până în zilele noastre. Deși condamnarea acestui gest din perspectiva sentimentului național al românilor nu necesită comentarii, este totuși dramatic că importanța pe care sensibilitatea majorității o atribuie gestului respectiv poate discredita semnificația unei opere întregi, pusă în slujba integrării cu succes a minorității maghiare din România. Cazul devine și mai dramatic dacă adăugăm că este vorba despre același Károly Kós care în 1911 a trimis un articol la o revistă din Budapesta, în care a relatat despre două evenimente culturale ce au avut loc în acele zile: aniversarea a 50 de ani de existență a organizației ASTRA, comemorată prin mare fast la Blaj, și un eveniment similar de la Cluj, organizat de instituția corespondentă a maghiarilor din Transilvania, EMKE. Paralela între cele două festivități realizate de tânărul Kós a surprins o masă disciplinată și unită de peste zece mii de suflete adunate la Blaj, pătrunse de măreția momentului, în timp ce la Cluj a descris comportarea ceremonioasă a câteva sute de înalți reprezentanți ai maghiarimii, împărțiți în grupări adverse și implicați în tot felul de conflicte ridicole. Concluzia la care Károly Kós a ajuns în urma acestor experiențe, cu șapte ani înainte de Marea Adunare Națională a românilor de la Alba Iulia, a fost că soarta maghiarilor din Transilvania este pecetluită și că judecata istoriei nu mai poate fi evitată. Vezi Károly Kós,

Cel de al doilea reper, care încheie parcă într-un cadru perfect conținutul volumului, este eseu intitulat *Nu se poate*, semnat de episcopul reformat Sándor Makkai. Textul a apărut în anul 1937, într-o revistă de la Budapesta, având menirea să justifice prin argumente morale decizia autorului de a se repatria, după aproape două decenii de activitate asiduă depusă în slujba comunității maghiare din România. Mesajul textului este – cum sugerează și titlul – că „nu se poate” trăi în condiții de minoritate: condiția de minoritar este nedemnă de ființa umană. Gestul lui Makkai, asupra căruia s-a revenit în repetate rânduri în istoriografia maghiară, rămâne cu atât mai enigmatic cu cât în anii premergători episcopul reformat a devenit cunoscut ca unul dintre cei mai aprigi analiști și ideologi ai condiției de minoritar, formulând în termenii cei mai radicali condițiile de propășire a minorității maghiare din Transilvania: el a fost cel care a lansat ideea necesității unei autorevizuiri a maghiarimii ardeleni – într-un frecvent invocat text, inclus și în prezentul volum –, fără de care obiectivele urmărite de comunitatea maghiarilor din România i s-au părut irealizabile. Există opinii conform cărora decizia sa de a se repatria poate fi pusă pe seama convingerii la care a ajuns treptat, prin acumularea unor experiențe demobilizatoare, conform cărora minoritatea maghiară din Transilvania nu este capabilă de autorevizuirea necesară. În fond – ne putem imagina parcă derularea unui asemenea argument măcinător –, un popor este cum i-a fost dat să existe, și ar fi o intervenție nelegitimă să-i propunem să-și schimbe înfățișarea sau comportamentul pentru a se putea adapta la condițiile care i-au fost impuse de istorie. Deși raționamentele de acest fel sunt plauzibile, și este destul de probabil să fi avut un rol în pregătirea deciziei episcopului Makkai de a părăsi pământul natal, ar fi o eroare să pierdem din vedere că în acei ani au început deja să se contureze și opțiuni iredentiste încurajate de unele evoluții de pe scena politică a Europei.

Între aceste două momente distincte, legate de semnificații atât de contradictorii atribuite argumentului de *non possumus*, se derulează întregul corpus al textelor incluse în volum, exemplificând fascinanta bogăție de idei prin care maghiarii din România au încercat să reflecteze asupra condiției lor de minoritar.

Fără să ne propunem o amănunțită recapitulare a celor cuprinse în paginile care urmează, vom încerca în continuare o prezentare sintetică a ideilor principale ce apar la mai mulți dintre autorii volumului, reprezentând în fapt câteva toposuri definitorii pentru discursul identitar interbelic al minorității maghiare din România.

Prima problemă cu care „cugetătorul minoritar” (István Sulyok) s-a confruntat în urma aderării la programul activismului politic lansat de Károly Kós a fost, conform mărturiei textelor cuprinse în prezentul volum, *lipsa de*

Levél a balázsfalvi gyűlésről [Scrisoare de la adunarea de la Blaj], în „Budapesti Hírlap”, 6 septembrie 1911, apud György Nagy, *Erdélyi magyar szellemi élet a két háború között (1918-1940)* [Viața spirituală a maghiarilor din Transilvania între cele două războaie (1918-1940)], partea a II-a, în „Korunk”, 3/1999.

încredere – în parte sinceră, în parte disimulată – a autorităților românești față de declarațiile de loialitate ale maghiarimii și alimentarea de către reprezentanții de seamă ai majorității a sentimentului că minoritatea maghiară nu poate fi tratată decât ca un dușman învins.

În acest sens, un întreg complex de constatări și reproșuri poate fi surprins în textele semnate de Miklós Krenner (*Greșeala cardinală, Un gând amar*), József Horváth, György Bernády, Ármin Kabos, ultimul exclamând, de exemplu, patetic într-un loc: „Dar trebuie să vină un apostol cu suflet înfocat, care să lumineze poporul românesc că cetățenii români minoritari nu sunt străini și nu sunt dușmani, ci din voința inscrutabilă a veșniciei naturi s-au născut aici și sunt oameni formați tot așa din carne și sânge, cu suflet și cu inimă, ca aceia care sunt copiii unor părinți români”.

Esența politicii oficiale românești din perspectiva lipsei de încredere față de comunitatea maghiară înglobată în noul cadru statal este văzută în felul următor de către József Horváth: „La punctul acesta, din partea românească ne întâlnim cu următoarea obiecțiune: ungurii nu vor ierta nicicând ruperea Ardealului și Banatului și se vor folosi de prima ocaziune istorică pentru efectuarea realipirii. Față de tendința aceasta, toate declarațiunile de fidelitate sunt vorbe goale, neserioase și nesincere, în care nu e permis a se încrede. Ungurii fiind iredentști în urma situației lor, este zadarnică orice încercare de împăcare și mai bine să se aplice pe toate terenurile vieții de stat o politică nemiloasă și în cei 20-30 ani de pace ce stau la dispoziție naționalitățile se vor putea constrânge la capitularea completă. Cam aceasta e mentalitatea politicii oficiale”. Același autor scrie într-un alt loc: „Apărătorii politicii oficiale zic (...) că este indiferent ce politică urmărim: liberală sau șovinistă, căci rezultatul este același: ungurii nu se pot câștiga cu nici un fel de politică, astfel e mai bine dacă facem o politică șovinistă a forței și românizăm dintre unguri câți numai se poate”.

Krenner și Horváth taxează ca o „greșeală cardinală” faptul că statul român a neglijat psihologia națiunii maghiare atunci când a formulat cerințele de loialitate absolută din partea membrilor comunității maghiare. Horváth, de exemplu, încercând să avanseze un răspuns la acuzațiile de iredentism la adresa maghiarilor formulate de Nicolae Iorga – „unul dintre cei mai geniali români”, cum se exprimă autorul –, acuzații motivate prin faptul că ungurii, spre deosebire de sași, nu au aderat „cu însuflețire” la hotărârile de la Alba Iulia și la proclamarea ruperii de Ungaria, scrie următoarele: „Este evident că a susține o astfel de dorință față de poporul maghiar bătut de soartă, adică a pretinde să salute cu osana, cu bucurie și însuflețire mutilarea trupului națiunii, și în lipsa acesteia a acuza ungarimea de iredentism, numai o oarbă patimă politică o poate face. Cu astfel de nenorocire se poate împăca, dar a pofti ca un popor să primească cu însuflețire un asemenea act, mutilarea trupului său politic, până aici unitar, și în lipsa acestuia să se acuze de iredentism – aceasta, evident, nu e vorbă serioasă. Dacă astfel cugetă mințile cele mai de seamă ale României, ce judecată

temeinică putem aștepta de la politicienii și ziariștii de duzină’?” – se întrebă patetic Horváth.

Krenner, la rândul lui, consideră că problema semnalată poate fi pusă, înainte de toate, pe seama superficialității și a lipsei cunoașterii temeinice, dar printre rânduri străbate și o voalată presupuziție, conform căreia neîncrederea autorităților față de maghiari este adesea disimulată, problema fiind exploatată uneori în scopuri politice: „Nici chiar adevărații oameni de stat nu cunosc suficient minoritățile. De exemplu, ei nu iau în calcul psihologia istorică a maghiarilor pentru că, în caz contrar, nu ar utiliza tocmai acele instrumente care sunt cele mai nefericite și dacă vor să strice, și dacă vor să repare situația. Ei își construiesc planurile pe greșelile și nu pe punctele tari ale minorităților, pe unele facțiuni ale acestora și nu pe întregimea lor”. Motiv suficient pentru Krenner să se întrebe și el: „Oare ne putem aștepta la o îmbunătățire a soartei minorităților în statele dictatoriale, unde pentru amăgirea și stăpânirea majorității se poate flutura steagul pericolului național?”

Într-un text de un profund dramatism, pregătit în toamna anului 1923 pentru a fi rostit în fața plenului Camerei Deputaților, György Bernády, reprezentant al Partidului Maghiar din parlament, cugetă referitor la întrebarea „care e cauza atitudinii fără rațiune și neprietenești aplicate față de noi?” și ajunge în final la un răspuns asemănător celui avansat de Krenner: „Mult și de multe ori m-am gândit asupra acestei chestiuni și în rândul acestora de câte ori am căutat cauzele torturii noastre, am ajuns la trista constatare că cei în drept ori nu știu, ori nu vor să simțească situația noastră, sau nu știu, ori nu vor să ne înțeleagă”. Dramatismul sentimentului ce străbate printre rânduri este accentuat de faptul că cele citate sunt constatările aceleiași persoane care cu puțin timp în urmă făcuse, în numele minorității maghiare din România, următoare declarație de loialitate în fața Camerei: „Noi, pe care cu toată schimbarea situației de drept de stat, ne-a reținut aici iubirea noastră nemărginită – și care niciodată nu se va stinge – pentru pământul nostru natal, precum și pietatea ce avem față de mormintele strămoșilor noștri, vrem să împărtășim soarta acestui pământ și precum acela a devenit acum o parte integrantă a regatului român, tot așa și noi am devenit cetățenii acestuia cu hotărârea neclintită ca, sub sceptrul glorios al Majestății Sale Regelui Ferdinand I, să asigurăm prin muncă cinstită nu numai propria noastră fericire, ci și dezvoltarea, propășirea și consolidarea regatului român, a statului, care ne unește pe toți”.

Pe lângă cele invocate, există câteva opinii exprimate printre alții de István Sulyok, Artúr Balogh și Miklós Krenner, conform cărora caracterul încărcat de prejudecăți al relației dintre majoritari și minorități este un fenomen mai general, generat înainte de toate de *logica dominantă a relațiilor internaționale*, ce se opune acceptării și asumării de către majorități a unor responsabilități față de soarta minorităților, în special în Europa. Sulyok, de exemplu, afirmă următoarele în acest sens: „mentalitatea europeană generală, din cauza căreia au căzut ideile lui Wilson, se prezintă înaintea cugetăto-

rului minoritar în formă concretă și prea-practică: în antipatie, ură, cu care se privesc pretutindeni din partea factorilor îndrumători ai națiunilor majoritare, stăpâne peste state, drepturile minorităților, care ar fi postulatele cele mai urgente ale ordinii noi”.

Curentul cel mai însemnat, prezent în textele incluse în volum, îl reprezintă însă orientarea spre *etica minoritară*, care identifică motivele crizei vieții minorității nu în sentimentele adverse alimentate de reprezentanții majorității, și nici în consecințele nefaste ale logicii dominante în sistemul internațional al statelor, ci în modul în care minoritățile se autopercep și în care își stabilesc obiectivele comunitare. Cotitura se produce în jurul anului 1927, când apar mai multe texte ce conțin reflexii asupra condiției de minoritar în termenii îndatoririlor și ale reperelor morale care trebuie să ghideze acțiunile fiecărui membru al unei comunități minoritare. În anii următori se va dezvolta o veritabilă literatură de etică minoritară maghiară în România, incluzând lucrările unor autori precum Miklós Krenner, Sándor Tavaszy, Sándor Makkai, Dezső László, Lajos Imre și alții, autori care au devenit – cel puțin pentru o anumită perioadă a vieții lor – adepții unei orientări ce și-a propus cercetarea condițiilor spirituale în care o comunitate poate supraviețui ca minoritate.

Primul text programatic în acest sens este semnat de Miklós Krenner și poartă titlul emblematic *Decența minoritară*. Abordarea lui Krenner pleacă de la constatarea unei stări de fapt ce se referă la o inerentă lipsă de echilibru între situația de minoritar și cea de majoritar, dezechilibru din care izvorăsc, în opinia autorului, principalele determinări ale comportamentului minoritar. „Până și cea mai nobilă majoritate este violentă într-un anume grad, la fel cum și cea mai norocoasă minoritate va fi totuși asuprită” – scrie Krenner, adăugând că „dacă această deosebire nu este sesizabilă, atunci minoritatea fie trăiește încă somnul infertil legat de viața ei majoritară de odinioară, deci este bolnavă, fie trăiește o viață nouă, care e trădarea totală a celei vechi și astfel anunță pierderea personalității [identității colective – L.S.]”.

Din cauza acestui dezechilibru, „viața minoritară este împovărată – afirmă Krenner – de două îndatoriri clare. Prima este să-și creeze o situație convenabilă față de majoritate; a doua, să-și întărească prin educație și prin practică conștiință acele forțe cu care e datoare să se înarmeze pentru a-și contura conduita față de majoritate. (...) Sintetizând, națiunea minoritară trebuie să fie într-o permanentă opoziție cu acele însușiri și obiective politice ale majorității care îi amenință existența, însă trebuie să recompenseze cu o cooperare zgomotoasă, plină de râvnă toate notele caracteristice care pot îmbunătăți spontan soarta minoritară”. Consecința acestei reguli generale pentru situația particulară a minorității maghiare din România este, după Krenner, următoarea: „Dacă românii manifestă neîncredere, într-o anumită măsură justificată, aceasta trebuie atenuată prin orice mijloace, însă nu prin provocare sau lingușire; dacă societatea românească se cramponează de noua iluzie narcotică a statului național, atunci trebuie să i se contrapună

ferm naționalismul defensiv al minorității, asociat cu accentuarea marilor corelații ideologice internaționale, a ideilor paneuropene, democratice, legate de religie și umanitarism; dacă din partea cealaltă ne confruntăm cu o moralitate distonantă, trebuie să răspundem cu minunatele comori ale moralității...”

Semnificațiile termenului de etică minoritară și a consecințelor acestora variază, evident, de la autor la autor. Veridicus, de exemplu, stabilește ca obiectiv principal oferirea unui răspuns la întrebarea „cum s-ar putea vindeca marea boală a sufletului omenesc, pustiind germenul urii din inima omului, mai ales din inimile acelor pe care porunca istoriei i-a constrâns – ca membri ai diferitelor națiuni și confesiuni, ca moștenitori divergenți ai tradițiilor și culturilor – să trăiască laolaltă în cuprinsul aceluiaș stat. Să încercăm deci – spune Veridicus, lansând, parcă, programul eticii minoritare – a constata principiile care au influențat hotărâtoare asupra popoarelor majoritare și minoritare și care și în praxă ar asigura traiul comun pașnic, în stat și în societate”. Tavaszy, la rândul lui, este preocupat (în *Două probleme decisive ale vieții noastre spirituale în Ardeal*) de „problemele fundamentale ale comportamentului nostru etic definitoriu pentru întreaga existență a minorității naționale”, de „idealurile etice care să reglementeze imperativ viața noastră națională comună”. În viziunea sa etica este „menită să conștientizeze și să confere voință comună vieții noastre minoritare”. Pentru Árpád Paál etica (morală) este „în general idealul nevoii de mai bine între oameni”, iar în viziunea lui Lajos Imre „existența morală a omului dezvăluie (...) toată problematica vieții minoritare”, întrebarea de fond la care trebuie căutat răspunsul fiind „care sunt (...) bazele etice din care provine viața comunitară și care reglementează mersul acestei vieți?”

Cum spațiul pe care îl avem la dispoziție nu ne permite să redăm într-un mod mai sintetic și nuanțat fascinanta bogăție de idei care se poate desprinde din răspunsurile avansate de diferiți autori la întrebările de mai sus, respectiv din declarațiile programatice privind obiectivele eticii minoritare, vom rezuma în cele ce urmează câteva repere mai importante ale spațiului ideatic ce a caracterizat gândirea minoritară maghiară din România în perioada interbelică.

Cel mai însemnat teoretician al eticii minoritare, Sándor Tavaszy, teolog și filosof de formație, a plecat în demersurile sale (în textul mai sus amintit) de la premisa că „problema etică a vieții minoritare se înrădăcinează în realitatea că existența minorității naționale este amenințată, înfricoșată, atât individual, cât și în cadrul comunității, de atâtea pericole și ispite încât ele nu pot fi prevăzute”. Într-o lume pe care Tavaszy o percepe ca „demonică” pentru existența minoritară, în care pentru un minoritar „orice cale, orice cărare, orice cotlon sunt pline de neprevăzut, întrucât orice loc, atât câmpul cu flori, cât și grotă umedă, este un lăcaș al demonilor care îl sfâșie, îl doboară, îl urmăresc”, fiecare individ este tentat să se considere „liber de orice obligație comunitară și își arogă dreptul de a-și căuta împlinirea prin propriile sale mijloa-

ce”. Consecințele acestor amenințări la adresa existenței minoritare, individuale și comunitare deopotrivă, sunt de două feluri în aprecierea lui Tavaszy. Există pericolul, pe de o parte, ca situația specifică de minoritar să-l conducă „atât pe individ, cât și grupările creative mai mari sau mai mici, spre cele mai serioase crize morale”. Ar fi o greșeală să nu observăm, pe de altă parte, că statutul de minoritar „oferă și posibilitatea vieții etice de înaltă ținută, atunci când există o clară conștiință comunitară care, precum o punte împletită din idealuri, cuprinde totul, reușind să scoată la suprafață deciziile morale”. Din această dublă perspectivă, misiunea unei etici minoritare poate fi sintetizată, în viziunea lui Tavaszy, după cum urmează: „Pericolul înfricoșător poate frânge comportamentul, capacitatea de acțiune morală, însă poate și să-l întărească, să-i oțelească rezistența încât rezultatul va fi una din cele mai frumoase realizări morale. Veche și banală, dar mereu valabilă și reală, este afirmația că focul nimicitor topește și transformă în zgură materialele de proastă calitate, dar purifică și înobilează metalul prețios”.

Și într-adevăr, discursul eticii minoritare interbelice a maghiarimii din România poate fi defalcat – printr-un demers oarecum artificial, ce-i drept – în două elemente distincte. S-a urmărit, pe de o parte, prevenirea instaurării crizei morale prin încercări de fundamentare a eticii minoritare pe temeuri filosofico-teoretice (ca în lucrarea lui Lajos Imre sau a lui Árpád Paál) sau printr-un demers teologic prin excelență, ca în lucrarea lui Tavaszy, intitulată *Problemele actuale ale eticii*, prin unele lucrări ale lui Sándor Makkai sau în câteva pasaje ale lui Krenner și Dezső László. S-a recurs, pe de altă parte, la un spectaculos demers compensator, prin care autorii au încercat să descopere și să exploateze avantajele ascunse ale situației de minoritar, construind un spectaculos discurs despre „misiunea universală a situației de minoritar”, despre „darurile vieții minoritare”, sau „imperiu intern, de suflet”, în care membrii unei comunități minoritare se pot regăsi.

Ideea unei *misiuni universale* pe care minoritățile ar avea-o de îndeplinit apare – cu semnificații diferite, în mod evident – la majoritatea autorilor. István Sulyok, de exemplu, face o paralelă spectaculoasă între condiția de minoritar și situația sclavilor, prin sacrificiul cărora „a ajuns creștinismul în cadrul progresului omenesc”. În viziunea sa, „ideologia lui Wilson, afară de spiritele intelectuale cele mai de seamă și mai nobile ale Apusului, este adoptată de partea cea mai mare a cugetătorilor minoritari. Că sunt siliiți la aceasta prin situația lor, nu contestă esența chestiunii. Dimpotrivă, și în aceasta se dovedește înțelepciunea mare a ordinii din lumea aceasta prin faptul că constrânge la luptă mase mari pentru un viitor mai frumos al omenirii”. În contextul concret al situației minorității maghiare, această misiune este văzută de Sulyok în următorii termeni: „pentru noi, politicienii, scriitorii și artiștii națiunilor minoritare, este o datorie vrednică de toată însuflețirea a îndruma națiunea majoritară a statului nostru în direcțiunea acestor țeluri. Vedem în această chemare un destin istoric și cumpănim mijloacele care ne stau la dispoziție. (...) Credem că prin aceasta vom servi nu

numai interesele noastre, dar și cele ale poporului român și ale solidarității europene”.

În contextul misiunii universale pe care minoritățile ar avea-o de îndeplinit, Krenner vorbește (în *Decența minoritară*) de „imperativul istoric al îndeplinirii datoriei”, Tavaszky pomenește (în *Două probleme...*) de un „imperativ etic superior”, Makkai descoperă (în *Autorevizuirea noastră*) o „vocație universală a minorităților”, iar Tamási (în *Către eroi...*) afirmă că cei patruzeci de milioane de oameni care trăiesc (în 1937) soarta de minoritar sunt, „în sensul cu adevărat străvechi și pătimitor al cuvântului”, „adevărații creștini ai Europei”⁹.

Despre *darurile* sau „privilegiile” condiției de minoritar vorbește în mai multe locuri Tavaszky și Dezső László, cel din urmă sugerând în câteva rânduri că acea parte din maghiarime care trăiește în minoritate are șansa să realizeze obiectivele majore ale națiunii maghiare, obiective care s-au dovedit a fi irealizabile în cadrul statalității concepute în spiritul Sfântului Ștefan.

Elementul compensator cel mai evident se regăsește însă în pasajele care se referă la acele funcții ale eticii minoritare care urmăresc clădirea unui *imperiu intern, sufletesc*, o „națiune spirituală”, în care se pot regăsi toți membrii unei comunități minoritare. Pasajul cel mai edificator în acest sens se găsește în *Autorevizuirea noastră* a lui Makkai: „Această națiune spirituală se concretizează pentru noi în gândirea, creațiile, caracterul marilor personalități ale trecutului maghiar și în operele spiritului maghiar în domeniul științei, al literaturii, al artei, al idealurilor etice, al înțelepciunii vieții și al datinilor. Națiunea astfel concretizată este o realitate sufletească, dar o putere vie, activă, modelatoare, educatoare. Toate împreună constituie realitatea unei mentalități și vieți specifice care leagă pentru totdeauna pe cei născuți și educați ai acestui geniu. Unitatea spirituală în cauză crează gândire, concepție și practică de viață comune, eternizate, exprimate, proclamate, protejate și consolidate prin unitatea limbii materne”. Este cât se poate de evident că funcțiile esențiale ale acestei comunități spirituale sunt acelea pe care în cazul comunităților majoritare le îndeplinește, în esență, statul prin intermediul instituțiilor sale.

Un alt reper fundamental al eticii minoritare maghiare din perioada interbelică este ideea care se referă la o *nevoie de revizuire* a ideilor, concep-

⁹ În această tendință – evident compensatorie – de universalizare a problemelor cu care minoritățile sunt confruntate, atât de prezentă în gândirea interbelică, Ernő Ligeti, autor a cărei absență din paginile prezentului volum este poate cea mai regretabilă omisiune a concepției editoriale, a văzut o încercare de a imagina că „în micile strădanii ale maghiarimii din Transilvania se regăsesc marile convulsii mondiale”, sau că „natura clipocitului firului de apă poate fi explicat prin șuvoiul cascadei Niagara”. Vezi Ernő Ligeti: *Erdély vallatása* [Interogatoriul Ardealului], Cluj-Kolozsvár, 1922, *apud* György Nagy, *Erdélyi magyar szellemi élet a két háború között (1918-1940)* [Viața spirituală a maghiarilor din Transilvania între cele două războaie (1918-1940)], partea a II-a, în „Korunk”, 3/1999.

telor și a obiectivelor comunitare prin care minoritatea maghiară se autopercepe și pe care unii dintre autori le văd ca fiind originare din situația „veche”, dinaintea schimbării ce a intervenit în 1918 în viața maghiarimii, și care sunt, în consecință, nepotrivite pentru a fundamenta idealurile comunitare ale minorității în situația dată. Într-o formulare ce a devenit notorie în istoriografia maghiară, reluată ca citat în textul său de către József Venczel, această problemă se reduce la dilema unui om aruncat în apă: „Degeaba decide el că va rămâne în orice împrejurare o ființă de uscat și nu va imita nici o mișcare a celor acvatice: dacă nu înoată, se duce la fund”.

Nevoia revizuirii sistemului de gândire ce caracteriza la acea vreme minoritatea maghiară din România și reaşezerea pe baze noi – spirituale, înainte de toate – a întregii existențe minoritare, a fost semnalată ani la rând de mai mulți autori, precum Krenner (în *Gând amar*), Tavaszy (*Două probleme...*) sau Dezső László (*Darurile...*), în contexte extrem de critice de regulă la adresa modului în care minoritatea maghiară a perseverat în căutarea căilor posibile de rezolvare a problemelor cu care era confruntată. Textele cele mai reprezentative în acest sens sunt însă *Autorevizuirea noastră* a lui Makkai și *Metamorphosis Transylvanie*, semnat de József Venczel. Ideea revine pregnant și în cazul textelor *Probleme fundamentale ale vieții noastre de minoritari*, respectiv *O nouă orientare ardeleană* ale lui Dezső László, precum și la Tamási (*Către eroi...*). Pasajele cele mai cunoscute, reproduse frecvent în discursul identitar maghiar din România, aparțin și de data asta lui Makkai: „Doisprezece ani de soartă și viață minoritară trebuie să fi fost îndeajuns pentru a recunoaște o datorie, anume aceea că minoritatea maghiară din Transilvania trebuie să supună reviziei problemele fundamentale ale vieții ei. Maghiarimea din Transilvania trebuie să țină seama de faptele care au intrat în viața ei cu o forță decisivă. Pentru a rămâne în viață, maghiarimea din Transilvania are nevoie de adevărul vieții și de adaptarea cu supușenie la acest adevăr. (...) Noi am devenit cetățeni ai României; legile și ordinea juridică a acestei țări sunt determinante pentru viața noastră. Noi trebuie să ne menținem maghiaritatea în cadrele acestei ordini, încadrându-ne în ea, nu împotriva cuiva, ci în interesul afirmării pașnice a personalității noastre spirituale moștenite. Noi trebuie să ținem seama de fapte, dar, fără îndoială, asta reclamă revizuirea unor concepte și convingeri de bază, în primul rând a acelor care se referă la aprecierea trecutului. Prima și cea mai importantă sarcină a maghiarimii din Transilvania este o revizuire a concepției sale despre trecut, astfel încât să excludă prejudecățile potrivnice vieții și să creeze o formă sănătoasă a autoapărării”.

Dramatismul acestor pasaje devine și mai evident dacă le corelăm cu ideile aceluiași autor, așternute pe hârtie câțiva ani mai târziu, în faimosul eseu intitulat *Nu se poate*, ca un fel de bilanț sumbru al performanțelor cu care etica minoritară maghiară interbelică se poate „mândri”: „În anii care au trecut, maghiarimea minoritară a depus mult efort, demn de respect și de admirație, pentru a încerca să facă suportabilă situația ei în sine, mai mult,

a încercat să-și construiască o independență relativă, în primul rând în ceea ce privește propria ei cultură, apoi viața socială, iar în măsura în care a fost posibil, și propria acumulare economică. (...) Aflându-se tocmai în această profundă criză suflească [membrii comunității maghiare – L.S.], au trebuit să constate an de an, cu tot mai multă durere, că în limitele date, pentru ei nu există soluție definitivă și favorabilă, deoarece sărăcia se poate suporta, și mai ușor asupra și ofensa din afară, dar, fără speranța unei schimbări, este *imposibil* de-a simți și de-a suporta în tot mai mare măsură înstrăinarea, exilul în sens spiritual, apăsarea presiunii unei ostilități sufletești care exclude minoritatea din comunitatea activă și înfloritoare a vieții omenești, din fluxul progresist al națiunii ce se realizează. (...) Soarta minoritară nu este doar o *imposibilitate* politică, ci și una *morală*” [sublinieri în original – L.S.].

Cum am precizat mai înainte, din punct de vedere formal, orizontul ideatic al eticii minoritare maghiare se încheie în acest punct: cele ce au urmat păreau să-i dea dreptate, pe termen scurt cel puțin, autorului care a semnat eseul *Nu se poate*.

Există însă două texte în volum care ies din cadrul temporal și ideatic definit de momentul negării, în 1920, a argumentului *non possumus*, respectiv al reafirmării lui în 1937: lucrările semnate de Lajos Imre, respectiv de Árpád Paál. Dincolo de constatarea așezată pe un solid temei teologic și egalitar, oferită de Lajos Imre ca răspuns la argumentul *non possumus* – „Poate așadar o minoritate să ducă o viață națională într-un stat majoritar? Da, dacă va concepe acel stat ca locul slujirii, unde ea împreună cu celelalte națiuni va sluji în funcție de propria existență pentru a realiza misiunea dată de Dumnezeu. Da, dacă statul și celelalte naționalități vor crede despre minoritatea respectivă și despre ei înșiși că formează o comunitate care cu darurile primite de la Dumnezeu și colaborare cu celelalte națiuni împlinește o măreață misiune. Statul nu este ringul unde concurează națiunile, nici nu trebuie să fie mijlocul de asupra a celorlalți, ci forul care necesită conclucrarea fiecărei națiuni pentru a asigura ordinea și bunăstarea care va oferi cadrul slujirii comune a națiunilor. Diferitele aptitudini și posibilități culturale, economice, politice ale națiunilor sunt spații caracteristice, care colaborează pentru îndeplinirea misiunii, obligatorie pentru orice națiune sprijinită pe un fundament al vieții etice” – textele lui Imre și Paál converg într-o constatare fundamentală a eticii minoritare maghiare, constatare ce a fost readusă în actualitate de filosofia politică a anilor 1990: cea referitoare la *egalitatea morală* a comunităților etnoculturale, indiferent dacă sunt sau nu susținute de sistemul instituțional al vreunui stat¹⁰. Concluziile unei ample analize privind importanța comunității pentru membrii unei minorități, realizată de Lajos Imre, sunt desprinse de Paál – într-un spirit aproape contemporan cu vremurile noastre – în felul următor: „Constituie deci o cerință

¹⁰ Pentru detalii vezi Levente Salat: *Multiculturalismul liberal. Bazele normative ale existenței minoritare autentice*. Iași, Edit. Polirom, 2001.

morală, ca și aceste grupuri sociale [minoritățile naționale – L.S.], caracterizate prin legături interne organice și o socialitate moștenită, să se bucure de dreptul la o viață unitară, ca și grupurile sociale majoritare. În caz contrar, membrii unei minorități etnice sunt lipsiți de putere nu doar în privința capacității lor de a influența puterea de stat, dar și în ce privește propria lor viață privată”.

În afara celor amintite sumar în cele de mai sus, sunt încă două texte incluse în volum care necesită comentarii adiționale. Deși în mod aparent lucrarea semnată de Artúr Balogh (*Drepturile minoritare și protejarea acestora în România*) are puțin de-a face cu etica minoritară, am considerat că includerea ei în volum este oportună deoarece oferă o analiză obiectivă a modului în care măsurile de protecție a drepturilor minoritare au fost instituționalizate de către autoritățile românești dintre cele două războaie mondiale, existând astfel posibilitatea aprecierii felului în care sentimentul de eșec colectiv împărtășit de o parte însemnată a reprezentanților minorității maghiare poate fi acceptat ca justificat sau nu.

Ultimul text din volum, *Darea de seamă...* a lui Tamási, necesită și el câteva comentarii nuanțatoare. Deși a fost elaborat în 1941, după reinstalarea vremelnică a autorităților ungurești în Ardealul de Nord, ieșind astfel din cadrul temporal al abordării tematiche, editorii acestui volum au considerat că includerea sa în antologie se justifică prin faptul că lucrarea este purtătoare de semnificație în mai multe privințe. Poate fi considerată, înainte de toate, o sinteză a perioadei analizate, oferită de un personaj interesant, extrem de suveran al vieții spirituale interbelice a minorității maghiare din România. Lucrarea este, în al doilea rând, purtătoarea unui mesaj subtil: deși salutată „eliberarea spirituală” a minorității maghiare, include constatări amare privind felul în care „spiritul transilvan” se poate afirma în cadrul statal reinstalat cu puțină vreme în urmă, acest lucru prevestind în aprecierea autorului „posibilitatea unor noi schimbări în viața noastră”. Și, în final, ultima parte a „dării de seamă” fiind puternic încărcată de spiritualitatea și limbajul supremației naționale, textul lui Tamási este dovada acelor capcane în care și cea mai responsabilă gândire poate deraia în lipsa unor concepte potrivite, bine ancorate din punct de vedere moral, referitoare la consecințele diversității și la instituțiile politice echilibrate ale coexistenței.

Nutrim speranța că o lectură atentă a acestor texte, și eventualele dezbatere ce vor urma pe marginea lor, vor risipi multe din neînțelegerile și disputele sterile care există încă la ora actuală în spațiul public din România referitor la premisele integrării cu succes a minorității maghiare. Democrația nesperată de către multe generații anterioare, primită în dar după evenimentele din 1989, a creat premisele exprimării libere și a articulării neîngrădite a diferitelor puncte de vedere, inclusiv privind trecutul și viitorul relațiilor româno-maghiare. A venit, poate, timpul să ne folosim de această oportunitate într-un mod care facilitează apropierea pozițiilor și înțelegerea reciprocă, în loc să le îngrădească, cum s-a întâmplat în mod preponderent în

perioada de până acum. Considerăm că prin modesta tentativă de restituiri, prezentul volum va contribui și la eliminarea treptată a consecințelor cezurii pe care perioada comunistă a inserat-o în istoria relațiilor româno-maghiare, și că va aduce un minimal aport și la așezarea bazelor spirituale ale unui dialog veritabil. Suntem convinși că plasat pe o astfel de bază spirituală mai solidă, dialogul atât de necesar nu va mai fi nevoit să recurgă la adevăruri unilaterale, expropriate și modelate conform intereselor de moment, și își va putea permite să țină cont, de ambele părți, inclusiv de cele mai incomode fapte pentru propriul discurs.

Levente Salat

MAGHIARI DIN ROMÂNIA ȘI ETICA MINORITARĂ. REPERE ISTORICE, 1920-1940

A trecut mai bine de un secol de când istoriografia română pare tot mai interesată – cu intensități diverse, direct sau indirect – de circumscrierea a două realități naționale mereu distincte pentru același spațiu, dar abordând adeseori și simbioza trecutului româno-maghiar, specifică îndeosebi teritoriului transilvan. S-a scris mult, chiar enorm de mult pe această temă, depășindu-se frecvent simplul demers restitativ și explicativ al trecutului, pentru a se oferi din păcate, în varii momente, instrumentele ideologice ale naționalismului și xenofobiei. Pe de altă parte, realitățile etno-demografice și confesionale, politice și economice ale spațiului intracarpatic au constituit totodată și aspectul de „laborator” al exercițiului deontologic pentru istoricii profesioniști, din convulsiile trecutului evidențiindu-se mai ales factorii de progres și civilizație, prin temperarea construcțiilor ce incriminează alteritatea și modelează conștiințe primitive gata să reacționeze inconștient la orice stimul spre violență.

Asta nu înseamnă că trecutul relațiilor dintre români și maghiari nu a fost tensionat în diverse perioade! Asemeni tuturor spațiilor multiculturale, au existat și aici momente de disensiune, deși arareori sângeroase și de nereconciliat. Iar toate aceste aspecte au fost fidel înregistrate de empirismul istoriografic, fără însă ca sub aspectul analizei să se schimbe prea mult din patima perdantului sau din orgoliul învingătorului. În felul acesta s-a născut un complex al ofenselor, de ambele părți, pe care abia prezentul încearcă – nu fără eforturi – să le reconcilieze, deși inițiativele la nivel politic nu întotdeauna au șanse temeinice de izbândă. Nerezolvându-se problemele de fond prin abandonarea reperului cantitativ (ce împarte locuitorii unui stat în „majoritari” și „minoritari”) în profitul celui calitativ, nerenunțându-se la ideologizarea trecutului, discursul ofensator poate oricând izbucni – așa cum se întâmplă adeseori după momente de acalmie – cu și mai mare virulență.

Cu toate acestea, în mod evident, aspirația spre construcții istoriografice multiculturale, circumscrișe unei anume regiuni, nu este de factură recentă. Tagma istoricilor este demult frământată de o astfel de provocare, iar periodic elaborează producții în ton cu astfel de exigențe. Din nefericire însă, așa cum am sugerat deja, ideea a stârnit nu numai entuziasme, dar și pasiuni, resentimente, alimentând mai curând polemici decât adevărate tratări științifice. Poate că de aceea nu avem încă o veritabilă istorie a Transilvaniei, debarasată de maladiile profesionale ale istoriografiei cu tendințe exclusiviste. Iar una din aceste maladii ar fi „naționalizarea” trecutului unui spațiu

geografic multicultural de către una din etniile dominante din punct de vedere politic la un moment dat și transformarea lui în bun propriu, subiect al unor mituri eroice care să pervertească conștiința și să alimenteze orgoliul adeseori fără acoperire¹. În felul acesta s-au elaborat mereu doar istorii parțiale, trunchiate și insuficient racordate la realitățile locale, în care alteritatea a fost adeseori fie neglijată, fie diabolizată când trebuiau justificate diversele eșecuri de-a lungul istoriei unei națiuni.

Astfel, istoria Transilvaniei a fost recompusă de-a lungul timpului ca o evoluție dizarmonică, în care temele preferate au fost cele relative la „drepul primordialității” asupra spațiului locuirii, la caracterul „civilizator” al unuia sau altuia, la statutul de „oprimat”, diversele înfruntări militare etc, etc, de parcă devenirea umană ar fi atârnat doar de aceste elemente. Iar această manieră a dus la deformări majore în ceea ce privește adevărul, de-a lungul timpului evidențiindu-se vehicularea unor falsuri și stereotipii ce s-au înrădăcinat adânc în conștiința posterității, provocând derută atunci când fragmente veridice de istorie prezentau faptele sensibil diferit.

Mai mult chiar, istoria Transilvaniei a constituit parcă mereu un „exercițiu” al umilirii celuilalt, prin omisiune, caracterizări negative, reliefaarea neesențialului, abordările favorizând caracteristicile care despart grupurile etnoculturale și nicidecum pe cele care le apropie. S-a uitat aproape întotdeauna că această regiune (*aidoma altora*) este în primul rând rezultatul înfățișării pe care i-a dat-o omul: organizarea spațiului, structurile și peisajele agricole, urbane și industriale, stilurile arhitecturale (de la simpla casă țărănească până la complicatele sisteme de fortificații), colonizările și migrațiile etc – totul contribuind la circumscrierea unui teritoriu unitar, care se definește prin caractere comune, chiar dacă la origine au avut proveniențe culturale diferite. Vrem sau nu, istoria Transilvaniei include – pe lângă români – și istoria altor etnii (mai mult sau mai puțin reprezentative numeric), o multitudine de tradiții, limbi și culturi răspândite inegal într-un spațiu relativ redus, dar cu o mare densitate. Oricât s-ar încerca escamotarea acestui aspect, au existat efecte mutuale pe toate planurile, s-au format structuri comune (dificil de etalat empiric), care profilează imaginea unui întreg în diversitate.

În acest context, Transilvania ar trebui să devină un spațiu experimental al construcțiilor istoriografice de avangardă tocmai prin aflarea și introducerea de noi și noi variabile socio-istorice, capabile de a descifra în termeni veridici evoluția unei societăți multiculturale, pentru că regiunea prezintă trăsături specifice – și în anumite laturi chiar unice – în ce privește plurietnicitatea și pluriconfesionalitatea. Aici coexistă creștinismul oriental și cel occidental, precum și cultul mozaic, aici a pătruns reformismul, aici s-au făcut pași sem-

¹ Vezi în acest sens volumele apărute sub direcția lui Lucian Boia, *Miturile istorice românești*, București, Edit. Universității București, 1995, și *Miturile comunismului românesc*, București, Edit. Nemira, 1998; de asemenea, Victor Neumann, *Mitul monoculturalismului centralist*, în „Aradul cultural”, Arad, 2/1998, p.18-22.

nificativi spre ecumenism, întâlnim marile stiluri ale culturii europene (romantic, gotic, renescentist, baroc și clasic) etc. A enumera suma de motivații pentru o sinteză bine articulată a tuturor comunităților și interdependențelor trădează deja o notă de infantilism, hilar pentru un istoric cât de cât onest.

Aspectul fundamental ce trebuie să domine orice reconstrucție istorică a Transilvaniei este acela de a se admite că atât indivizii, cât și grupurile etnice, confesionale, sociale etc sunt marcate nu numai de o conștiință proprie, o identitate comună, dar și de alte conștiințe, de alte identități. De aceea, nici unui alt grup etnic nu trebuie să i se refuze partea de memorie istorică, fiecare trebuind să se regăsească în aceste reconstrucții. Dificilă – tehnic vorbind – este doar articularea analizei, aflarea modalităților eficiente și convenabile în a surprinde specificul fiecăruia într-o perspectivă sintetizatoare, utilizarea diverselor oferte metodologice venite dinspre câmpul sociologiei, antropologiei (pentru tipurile de conduită îndeosebi), literatură, geografie umană etc, refuzul viziunilor statice asupra diverselor arii culturale în favoarea interferențelor (dar și a enclavelor), manifestarea unei mobilități conceptuale, apelul la cauzalitățile multiple ș.a. Cu alte cuvinte, este vorba de redefinirea istoriei ca dinamică interculturală, iar ofertele cognitive și metodologice sunt deja pe cale de a-și afla practicanții și în spațiul nostru.

Acest lucru va presupune în primul rând renunțarea la revendicarea de până acum a istoriei de a fi „națională”, sintagmă care de altfel nu corespunde la nimic, decât în măsura în care constituie o reacție a statului dominant la diverse temeri, cel mai adesea nejustificate. S-ar renunța astfel la privilegierea istoriei evenimentțiale și conflictuale, circumscrisă arbitrar unor configurații teritoriale de conjunctură, în profitul celei structurale și a civilizației. S-ar rezolva astfel și dilema istoricului de a aplană tensiunea dintre știință și conștiință, nemaifiind silit a se supune cenzurii și autocenzurii, evitând capcanele meseriei și imixtiunea ideologicului. Iar această dilemă nu este nicidecum de factură recentă, la cumpăna dintre secolele XIX-XX căpătând semnificații deosebite, dar și implicații metodologice și chiar ideologice, relația organică dintre etnocentrism și viziunea universalistă asupra istoriei structurând mai toate dezbaterile din ultimul veac².

Deși în istoriografia română lipsește un discurs autocritic cât de cât articulat, pentru a putea evita capcanele mistificărilor și ale programelor pedagogice manipulative de până acum, avem deja la îndemână o sumă de contribuții prin care se pun la îndemâna istoricilor profesioniști elemente ce indică sensul unei anumite conduite și în abordarea unei teme precum cea a comunității maghiare din România³. Sunt deziderate care îndeamnă în pri-

² Lucian Nastasă, *Generație și schimbare în istoriografia română (Sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX)*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 1999, p.124-129.

³ Lucian Nastasă, *Etnocentrismul și manualul de istorie*, în „Xenopoliana”, III, 1995, p.93-97; Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Edit. Humanitas, 1997 (cu o versiune în limba maghiară realizată de János

mul rând la o oarecare solidaritate în tagma istoricilor indiferent de etnie, o solidaritate de corp care să-și impună voința dincolo de diversele comanda-mente ideologice. Ar fi aceasta o primă etapă, indispensabilă, pentru necesarul acord, pe cât posibil, asupra exigențelor ce decurg din programul întocmirii unei istorii a Transilvaniei. În egală măsură se impune cunoașterea „celuilalt” prin accesul la sursele ce-l circumscriu și-l definesc. Doar privindu-l în toată complexitatea lui, pătrunzând în intimitatea gândirii și aspirațiilor sale se vor putea emite sentințe care să fie în acord cu realitatea.

Fără a intra în detalii asupra perioadei dintre cele două războaie mondiale ale secolului XX, câteva elemente se cuvin însă a fi reținute pentru contextualizarea volumul de față. Sfârșitul primei conflagrații a dus la destrămarea monarhiei austro-ungare, cu consecințe dezastruoase pentru ulterioara fizionomie teritorială a Ungariei⁴, în urma Tratatului de la Trianon spațiul intracarpatic intrând în componența României, aceasta din urmă realizându-și dezideratul de unitate națională și prin alipirea altor două teritorii importante, Bucovina și Basarabia.

Actul unificării a pus noul stat, care și-a dublat întinderea și populația, în fața unor probleme deosebit de complexe, inerente oricărui fapt de asemenea amploare și semnificație politico-socială. Dincolo de evidentele inegalități regionale din punct de vedere economic, social și cultural, se manifestă acum și o mare diversitate în ceea ce privește structura etnică și confesională. Fiecare din noile regiuni alipite aducea cu sine specificități greu de armonizat cu cele ale Vechiului Regat, ceea ce a impus la nivelul factorilor politici de decizie, și nu numai, necesitatea regândirii „domeniului național”, elaborarea unor strategii de integrare într-un spațiu statal unitar, românesc. Problema alterității a devenit astfel una din preocupările majore, evoluând în strânsă legătură cu teoria *dominării etnice*, conform căreia minoritățile trebuiau să suporte o triplă alienare: politică, economică și culturală. Deși la intervenția factorilor internațio-

András, București-Cluj, Edit. Kriterion, 1999); Melinda și Sorin Mitu, *Români văzuți de maghiari: imagini și clișee culturale din secolul al XIX-lea*, Cluj, Edit. Efes, 1998; Al. Zub, *Discurs istoric și tranziție*, Iași, Institutul European, 1998; Mihaela Grancea, *Stereotipuri etnoculturale în discursul istoriografic*, în vol. *Provincia 2001. Antologie*, Târgu Mureș, Edit. Pro Europa, 2003.

⁴ În urma tratatului de pace semnat la 4 iunie 1920, Ungaria s-a redus la 32% din teritoriul vechiului regat. Vezi: Yves de Daruvar, *Le destin dramatique de la Hongrie. Trianon ou la Hongrie écartelée*, Paris, Ed. Albatros, 1989; Ladislav Deák, *Trianon. Illusions and reality*, Bratislava, Kubko-Goral, 1996; C.Gh. Marinescu, *Diplomația României și Tratatul de la Trianon*, Iași, Academia Română, 1998; Ignác Romsics, *Dismantling of historic Hungary. The Peace Treaty of Trianon, 1920*, translated from the hungarian by Mario D. Fenyő, Wayne, Center for Hungarian Studies and Publications, 2002. Pentru context vezi vol. *La fin de la Première Guerre mondiale et la nouvelle architecture géopolitique européenne*, ed. George Cipăianu și Vasile Vesa, Cluj, Presses Universitaires de Cluj, 2000.

nali⁵, această teorie nu a căpătat o formă oficială, în diverse formule obscure ea și-a făcut simțită prezența în mai toate marile decizii politice din perioada interbelică.

Cu toate prevederile constituționale, în tratarea chestiunilor legate de minoritățile etnice, în termenii alterității religioase discriminarea confesională a continuat să se manifeste ca principiu legislativ. Prin articolul 22 al Constituției României din 1923, ce proclama Biserica Ortodoxă ca „dominantă”, conștiința marginalității devenea deja un fapt împlinit. Deși nu a existat în perioada interbelică o legislație restrictivă, care să blocheze mobilitatea socială a celor mai importante minorități (maghiarii, evreii și germanii), România a fost unul din acele state guvernate de elitele naționale, în care funcțiile publice au rămas mai mult sau mai puțin închise elementelor non-românești. Din această perspectivă, analiza gradului de deschidere relativă față de acestea va constitui pe viitor un necesar subiect de studiu, indispensabil evaluării cât mai corecte a situației diverselor grupuri minoritare în această epocă.

În acest context, de blocare „obscură”, imperceptibilă prin articole de lege, dar în care înaltele foruri internaționale vegheau ca România să-și îndeplinească angajamentele asumate prin tratatele de pace, diversele comunități etnoculturale au pus în lucru o serie de mecanisme apte să le conserve identitatea și să le confere cel puțin iluzia unui tratament asemenea majoritarilor.

În cazul maghiarilor, ideea de a fi o „minoritate” într-un teritoriu pe care se considerau la ei acasă și asupra căruia se extindeau de acum aspirațiile unui stat-națiune (centralizat, în care ortodoxia era agresiv în expansiune, cu o politică de factură hegemonică în Peninsula Balcanică, în care domina discursul naționalist, iar istoria era prezentată distorsionat și chiar provocator etc), contura la început o stare de confuzie și disperare încă greu de acceptat. În plus, ritmul alert de omogenizare teritorială impus de la București, prin așa-numitul proces de *românizare*, era perceput ca o atitudine agresivă a românilor contra maghiarilor⁶. În acest context, aceștia din urmă, după momentele de derivă generate de hotărârea de la Alba Iulia a Adunării Nați-

⁵ În cadrul Conferinței de Pace fusese constituită o Comisie a noilor state și minorități, care a elaborat un tratat al minorităților „de rasă, limbă și religie”, semnat de delegația României la 9 decembrie 1919. Acest lucru a constituit o condiție prealabilă a recunoașterii frontierelor, România angajându-se că va acorda minorităților același tratament ca în cazul majorității. Vezi, printre altele, József Galántai, *Trianon and the Protection of Minorities*, Budapest, Corvina Books, 1992; Romulus Seișanu, *Principiul naționalităților. Originile, evoluția și elementele constitutive ale naționalității. Tratatul de pace de la Versailles, Saint Germain, Trianon, Neuilly-sur-Seine, Sèvres, Lausanne, studiu istoric și de drept internațional public*, ed. C. Schifirneț, București, Edit. Albatros, 1996.

⁶ Pentru situația din Transilvania vezi Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, nation building & ethnic struggle, 1918-1930*, ed. II, Ithaca and London, Cornell University Press, 2000, p.129-188.

onale a românilor din Transilvania, de la 1 decembrie 1918⁷, și de deciziile tratatelor care au marcat sfârșitul războiului, au început treptat să-și redefinească noua identitate, formulând idei, adoptând atitudini etc, cu alte cuvinte și-au regândit noul statut în funcție de schimbările geopolitice.

Astfel, tema identității – individuală sau colectivă – a devenit obsesivă pentru întreaga epocă la care ne referim, generând atitudini care s-au materializat prin definirea și crearea unei game diverse de structuri politice, economice și culturale, prin încercarea de a se formula construcții ideologice care să mai atenueze din umilința situației, să justifice adeziunea la noul corp statal sau – dimpotrivă – să alimenteze pornirile de frondă sau iredentiste. Între diversele extreme, ale activismului și pasivismului, ale loialismului față de noul stat și iredentism, s-au dezvoltat o imensitate de nuanțe greu de surprins pentru moment, dar care dau seama – fiecare în parte – de multitudinea proiectelor și discursurilor identitare, care au creat solidarități, dar și divergențe în sânul comunității maghiarilor din România.

Ceea ce s-a văzut mai bine în epocă – fiind surprins preponderent și de istoriografia perioadei –, a fost îndeosebi implicarea politică, materializată prin crearea și activitatea unor partide politice ale comunității maghiare, expresie și ele ale diverselor pături sociale, convergențe sau divergențe ideologice, interese personale sau de grup. Dacă până la tratatul de la Trianon, doar o mică fracțiune, îndeosebi de intelectuali maghiari (printre care se aflau Károly Kós, Árpád Paál, István Zágonyi ș.a.), au adoptat calea implicării politice oficiale, prin participarea la scrutinul electoral din toamna lui 1919 și trimiterea a 12 reprezentanți în parlamentul României, după acest moment organizarea și activitatea politică de partid a minorității maghiare a devenit o constantă până la instaurarea dictaturii regale în martie 1938.

Dincolo de solidaritatea etnică a maghiarilor – firească în fond, dar superficial percepută de majoritari –, s-au manifestat mereu redefiniri ideologice și regroupări de-a lungul epocii avute în vedere, ceea ce a dus la sinuozități în acțiunea lor politică și de partid. Asemeni multor alte partide din România, și în cazul maghiarilor au apărut disidențe, confruntări, alianțe cu cine te așteptai mai puțin etc. Peste toate a dominat însă în întreaga perioadă interbelică Partidul Maghiar, creat la Cluj la 28 decembrie 1922 prin fuziunea a două grupări nu demult constituite, Partidul Popular Maghiar și Partidul Național Maghiar⁸. Departe de a se bucura de o unanimitate de vederi în interiorul său, Partidul Maghiar a apărut într-o primă etapă ca un compozit de opțiuni politice, uneori divergente, îndeosebi în ceea ce privește implicarea în viața politică a României, oscilând – aproape de nevoie – între alianțe cu cele mai

⁷ Vezi, în acest sens, *Considerații privind Articolul III al Rezoluției de la Alba Iulia și interpretarea sa de către minoritățile naționale din România*, în „Acta Musei Porolissensis”, Zalău, XXII, 1998, p.639-650.

⁸ Vezi programul de la acea dată a Partidului Maghiar în vol. *Minoritățile naționale din România, 1918-1925. Documente*, coord. Ioan Scurtu și Liviu Boar, București, Arhivele Statului din România, 1995, p.498-502.

diverse partide autohtone, de la Partidul Poporului și până la Partidul Național Liberal. În fond, părea să se adopte acele strategii – nu doar electorale – capabile să ducă la aplicarea ad litteram a unor prevederi constituționale care să amelioreze existența de „minoritar”, care să asigure conservarea și dezvoltarea propriei identități: libertatea de credință, dreptul la școli în limba maternă, dreptul de autoadministrare a bisericilor, utilizarea limbii materne în justiție și administrație, neobstrucționarea activităților comerciale și industriale, dreptul de a promova o cultură literar-artistică specifică etc⁹, în schimbul acestora statul român fiind asigurat de loialitatea comunității maghiare.

Nu au lipsit însă nici tensiunile și criticile aduse de minoritarii autorităților – etichetate adeseori de majoritari ca atitudini potrivnice ordinii în stat –, îndeosebi în chestiuni legate de proprietatea privată, îngrădirile lingvistice, gestionarea spațiilor simbolice, educație etc, aceasta din urmă fiind considerată modalitatea cea mai eficientă de conservare a identității naționale a maghiarilor. Nu întâmplător, aceste aspecte figurau în programele guvernărilor de la București ca fundamentale în procesul de unificare statală, capabile să ducă la românizarea întregului spațiu, asimilarea fiind unul din mecanismele sigure în cadrul acestui deziderat.

Așa cum s-a sugerat deja, dacă la suprafață comunitatea maghiarilor părea să fie un monolit, în interiorul acesteia s-au manifestat constant divergențele ideologice, alimentate uneori și de considerații ce țineau de apartenența regională, ca în cazul autoconstituitei Secțiunii Bănățene a Partidului Maghiar. Din 1925 se va contura însă tot mai evident existența unui așa-zis curent „reformist” al partidului, care își va face cunoscute dezideratele îndeosebi prin activitatea publicistică a lui Miklós Krenner (cunoscut și sub pseudonimul de Spectator) în paginile periodicelor „Keleti Újság”, „Erdélyi Hírlap”, „Magyar Kisebbség”, „Erdélyi Helikon”, „Ellenzék” ș.a.¹⁰ Alegerea în

⁹ Asupra Partidului Maghiar vezi: Sándor Balázs, *A Magyar Párt: ideológia, tézisekben* [Partidul Maghiar: ideologie, în teze], în „Korunk”, 2/1991, p.235-241; Nándor Bárdi, *A romániai Országos Magyar Párton belüli irányzatok (1922-1938)* [Curențele din interiorul Partidului Maghiar Național din România], în vol. *Közép-Európa az integráció küszöbén* [Europa Centrală în pragul integrării Europene], A Teleki László Alapítvány Közép Európa Intézet 1996. évi konferenciája, ed. Éva Kovács, László Zsinka, Budapest, Közép Európa Intézet, 1997, p.89-96; idem, *Pártpolitika és kisebbségpolitika. A romániai Országos Magyar Párt javaslata és annak visszhangja 1934-35-ben* [Politica de partid și politica minoritară. Propunerea Partidului Național Maghiar din România și ecourile sale], în „Magyar Kisebbség”, 3-4/1998, p.128-185; *Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez 1. A vezető testületek jegyzőkönyvei* [Documente asupra istoriei Partidului Național Maghiar din România. I. Procesele verbale ale instanțelor de conducere], ed. Béla György, Csíkszereda/Kolozsvár, Pro-Print Könyvkiadó/Erdélyi Múzeum Egyesület, 2003.

¹⁰ Vezi antologia Miklós Krenner (Spectator), *Az erdélyi út (Válogatott írások)* [Drumul din Ardeal. Scrieri alese], ed. Béla György, Székelyudvarhely, Haáz Rezső Kulturális Egyesület, 1995.

funcția de președinte al partidului a lui György Bethlen, în aprilie 1926, a fost departe de a atenua tensiunile interne, ceea ce va duce ca în vara lui 1927 să se desprindă din Partidul Maghiar grupul „reformiștilor”, care vor reînființa Partidul Popular Maghiar, având ca lider pe István Kecskeméthy (profesor la Institutul teologic protestant), iar printre membri pe Károly Kós, Endre Antalffy, Géza Deutschek, Károly Molter, Géza Tabéry, Imre Réthy ș.a.

Totodată, o sumă de intelectuali maghiari, nemulțumiți și ei de orientarea Partidului Maghiar, s-au regrupat în jurul Societății „Erdélyi Helikon”, patronată de o personalitate de mare prestigiu, Miklós Bánffy, fost ministru de externe al Ungariei și revenit în România în 1926. Editând din primăvara anului 1928 o revistă ce purta numele societății amintite, „Erdélyi Helikon”, s-a creat astfel o tribună de expresie mai coerentă a tuturor acelor care militau pentru o apropiere reală și utilă între români și maghiari, dar care au promovat și conceptul de „transilvanism”¹¹. Dincolo de substratul ideologic și politic al „transilvanismului”, ce dorea să circumscrie mai curând ideea de autonomie culturală, se impunea în primul rând constatarea destinului comun al românilor, maghiarilor și sașilor, ce a conferit o notă aparte regiunii și care trebuie continuat pe aceleași coordonate. Însă împotriva acestui concept s-a manifestat o altă grupare, cu orientare declarat de stânga, care sub conducerea lui László Dienes și apoi a lui Gábor Gaál a editat revista „Korunk”, ce critica tendințele ideologice atât ale lui „Erdélyi Helikon”, cât și ale Partidului Maghiar.

Tendințele centrifuge s-au accentuat apoi aproape constant, în 1933 înființându-se un Partid al Micilor Agrarieni, cu aderenți îndeosebi din secuime, sub conducerea lui Imre Réthy, care părăsise Partidul Popular Maghiar încă din 1928, în 1934 a luat naștere Uniunea Oamenilor Muncii Maghiari din România (MADOSz), care a grupat pe cei cu vederi de stânga și a editat un important organ de presă, „Erdélyi Fiatalok” [Tinerii ardeleni]¹², în vreme ce vechiul – de acum – Partid Maghiar ocupa un loc important în viața politică a țării, participând la alegeri și trimițând constant reprezentanți în parlament, formulând doleanțe, colaborând cu partidele românești – considerându-se și fiind apreciat dacă nu ca unicul, atunci ca cel mai important reprezentant al comunității maghiare de aici. Poziția sa oarecum solidă se datora în primul rând și prezenței în rândurile sale a unor personalități politice de marcă ale fostului regat ungar, dar și a majorității marilor proprietari funciari și industriali din Ardeal: în afara președintelui György Bethlen, printre oamenii activi ai partidului se numărau István Ugron (fost ministru

¹¹ Vezi *A Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh levelesládája, 1924-1944* [Cutia poștală a lui Helikon și Erdélyi Szépművés Céh], 2 vol., ed. Ildikó Marosi, Bukarest, Kriterion, 1979; Béla Pomogáts, *A transzilvánizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája* [Transilvanismul. Ideologia lui Erdélyi Helikon], Budapeșt, Akadémiai Kiadó, 1983.

¹² Asupra acestuia: *Erdélyi Fiatalok. Dokumentumok, viták (1930-1940)* [„Erdélyi Fiatalok”. Documente, interpretări], ed. Ferenc László, Péter Cseke, Bukarest, Edit. Kriterion, 1986.

plenipotențiar al Austro-Ungariei), Sámuel Jósika (fost președinte al Camerei Magnaților din Ungaria), Arthur Teleki, János Jósika, Andor Ambrósy, Béla Szentkereszty – cu toții purtători ai unor titluri de noblețe (baron, conte) –, dar și intelectuali ce activau în profesii liberale, preoți, profesori etc, precum Emil Grandpierre, Arthur Balogh, Géza Ferenczy, Elemér Gyárfás, Miklós Gál, József Willer, Nándor Hegedűs, István Pál, Béla Parecz, József Sándor, Elemér Jakabffy etc. Deși partidul, prin liderii lui, se afla în permanent contact cu guvernarea de la Budapesta, stabilindu-și linia politică în principal în acord cu comandamentele celor din urmă, el constituia totodată pentru București și potențialul fir direct cu capitala Ungariei.

Schimbările survenite pe plan european, îndeosebi în ceea ce privește expansiunea extremismului de dreapta – alimentat de Italia și Germania fascistă –, va duce la renașterea revizionismului maghiar, la speranța refacerii vechiului regat ungar în granițele anterioare Trianonului. Discursurile tot mai evidente pe această temă în Ungaria, vor oferi suportul pentru atitudini similare, din ce în ce mai frecvente, și în Transilvania, îndeosebi prin intermediul Partidului Maghiar. În consecință, autoritățile române vor interzice în 1936 ținerea congresului acestui partid, care însă va avea loc în anul următor, la Sfântu Gheorghe, prilej cu care se va adopta și o declarație de protest contra politicii față de minorități promovată de guvernul prezidat de Gheorghe Tătărescu.

La 31 martie 1938, prin promulgarea decretului-lege nr. 1422 privind dizolvarea tuturor asociațiilor, grupărilor sau partidelor politice¹³, își încetează activitatea și Partidul Maghiar, interesele comunității fiind reprezentate în senatul României de către episcopul János Vásárhelyi, numit din oficiu, iar în urma alegerilor din iunie 1939 fiind admiși în cele două camere și alți reprezentanți ai comunității maghiare, înregimentați de acum în Frontul Renașterii Naționale (9 deputați și 4 senatori aleși). Pentru gestionarea activităților sociale, economice și culturale ale acestora, s-a creat o structură distinctă, Comunitatea Populară Maghiară, la 11 februarie 1939, în fruntea căreia a fost ales Miklós Bánffy, ce va funcționa până la arbitrajul de la Viena, din 30 august 1940. Totodată, la 3 august 1938 s-a creat și un Comisariat General pentru Minorități (devenit apoi minister), menit a studia toate doleanțele diverselor grupuri etnice și a le afla soluții.

Cu toată această efervescență în ceea ce privește organizarea politică a maghiarilor și participarea lor la structurile și mecanismele democratice ale epocii, autoritățile și membrii celorlalte formațiuni politice, iar sub influența ideologiilor naționaliste chiar o bună parte a populației românești au manifestat mereu suspiciune față de acest important grup etnic. Este adevărat totodată și faptul că o sumă de deziderate ale comunității maghiare, o serie de atitudini și activități prin care aceasta căuta să-și conserve identitatea națională, unele vizând chiar refacerea vechiului regat al Ungariei

¹³ „Monitorul Oficial”, nr. 75 din 31 martie 1938.

ante-Trianon, au alimentat asemenea suspiciuni, generând frecvent în epocă măsuri sau obstrucții guvernamentale menite să anihileze elanurile segregacioniste sau iredentiste. Din imensa cazuistică, invocăm aici, cu titlu de exemplu, atitudinea autorităților față de solicitatea unor jurnaliști de a înființa un Sindicat al ziarelor minoritare din Ardeal și Banat¹⁴, constituit finalmente în luna mai 1924, dar care a generat un exercițiu al supozițiilor și bănuielilor frecvent uzitate în epocă. Iar motivațiile invocate în cazul de față, pentru a se refuza acceptarea, sunau cam în felul acesta: „Intenția inițiatorilor este strângerea în mănunchi a tuturor editorilor de ziare străine intereselor noastre și astfel, devenind o puternică armă politică, se dezlănțuie cu toată furia ce-i caracterizează cea mai aprigă propagandă contra siguranței statului, făcând aceasta la adăpostul tuturor favorurilor prevăzute în lege”; „Ținând seama de manoperele guvernului ungar din Budapesta care, pentru cultivarea mișcării iredentiste la noi, a lansat cuvântul de ordine ca fiecare ungar din Transilvania să fie convins că se află pe teritoriu maghiar, că alipirea Ardealului la România este numai vremelnică și că în scurtă vreme va urma ceasul revanșei, în reușita căreia, pentru a-i găsi pe toți pregătiți, să se înființeze cât mai multe societăți culturale, reuniuni de port, gimnastică și cântări, precum și biblioteci din care să nu lipsească cărțile cu harta fostei Ungarii, pentru că numai astfel se poate menține viu și dezvolta pe mai departe spiritul de camaraderie și solidaritate”, în consecință organizarea acestui sindicat „nu este altceva decât un plan de luptă mai ușor de executat, având la îndemână mai multe mijloace, fie de ordin material, fie de ordin politic, oferite de lege”¹⁵.

La toată această atmosferă a contribuit și ideea frecvent vehiculată în epocă de autonomie a Transilvaniei, prezentă până spre începutul primului război mondial în unele proiecte ale românilor ardeleni, iar după acesta la o parte a maghiarilor, care concepeau transilvanismul politic ca pe o soluție logică de a se înfăptui un fel de paritate la nivel regional, fără minoritari și majoritari. Un astfel de proiect fiind – în condițiile epocii – imposibil de realizat, o alternativă politică a elitei politice maghiare a constituit-o prin anii treizeci dobândirea autonomiei Țării Securilor.

Totodată, în condițiile în care pe cale parlamentară reprezentanții maghiarilor nu au reușit să determine autoritățile de a respecta angajamentele asumate în urma semnării tratatului de protecție a minorităților (în decembrie 1919), aceștia au apelat și la organismele internaționale create la finele războiului (Societatea Națiunilor), care – printre altele – trebuiau să vegheze la respectarea înțelegerilor postbelice. Adeseori, această cale a fost cea mai eficientă acțiune prin care guvernanții s-au văzut constrânși să pună în practică o bună parte din prevederile documentelor privitoare la minori-

¹⁴ Acest organism nu trebuie confundat cu „Sindicatul ziaristilor minoritari din Ardeal și Banat”, înființat în 1920, tot la Cluj.

¹⁵ *Arh.St.Cluj, Prefectura județului Cluj*, dos. 45/1925, f.1-2.

tăți. Printr-o serie de Memorii adresate secretariatului general al Societății Națiunilor, maghiarii din România – dar și autoritățile de la Budapesta – au denunțat îndeosebi politica școlară și agrară a statului român, apreciată ca discriminatorie la adresa lor, solicitând chiar protecția internațională în ceea ce privește măsurile legislative și administrative românești. Dat fiind pluri-confesionalismul maghiarilor ardeleni, aceștia au apelat și la diversele asociații religioase internaționale, îndeosebi la Alianța Presbiteriană Generală din Scoția, Alianța Universală a Bisericilor Unitariene Americane etc.

Acest fapt a determinat ca problema comunității maghiare din România să intre în atenția forurilor internaționale, care în repetate rânduri și-au trimis aici reprezentanți pentru a observa sau ancheta situația reală, asemenea misiuni încheindu-se adeseori cu rapoarte prezentate Societății Națiunilor (Comitetul celor Trei) sau altor organisme, în care erau descrise neîmplinirile guvernului român în ce privește politica față de minorități. Totodată, îndeosebi începând cu 1922, autoritățile de București au devenit tot mai active prin aparatul lor diplomatic în a prezenta membrilor consiliului Societății Națiunilor ample descrieri, motivații și explicații în legătură cu politica promovată față de maghiari. În acest scop, de pildă, încă din 1924 N. Petrescu-Comnen atrăgea atenția șefului său de la București asupra faptului că „guvernul din Budapesta ne va alege *numai* pe noi [pentru plângeri], întrucât se pare a fi încredințat că situația noastră ar fi mai șubredă în concertul european decât aceea a Cehoslovaciei și a Iugoslaviei, că în realitate situația minorităților ar fi mai puțin bună la noi decât aiurea și, în fine, că un curent defavorabil împotriva noastră se poate mai lesne determina cu sprijinul Rusiei, a evreilor, catolicilor și protestanților de pretutindeni”. În consecință, diplomatul român sugera că „nu ar trebui poate să așteptăm această nouă ofensivă ci, potrivit rezoluțiilor Adunării a III-a a Societății Națiunilor, care pune minorităților datoria «de a coopera ca cetățeni leali cu statul unde trăiesc», ar fi nimerit să strângem o copioasă documentație, dovedind că minoritatea ungurească lipsește de la această obligațiune fundamentală – corespunzătoare dreptului său de a fi ocrotită de Societatea Națiunilor – și să denunțăm noi Societății Națiunilor purtarea detestabilă și puțin patriotică a acestei minorități în școală, în Biserică și în presă îndeosebi”¹⁶.

De altfel, tot ca o măsură profilactică, în 1927, când o serie de lideri ai Partidului Maghiar au solicitat autorităților din țară să recunoască juridic Liga Maghiară pentru Societatea Națiunilor din România, cu scopul de „a cultiva și răspândi legăturile dintre state în toate ramurile culturale și ale civilizației, de a consolida și a dezvolta solidaritatea, validarea dreptului intern și dintre state și popoare și de a elimina cu ajutorul dreptului diferențele dintre națiuni”, s-a refuzat mereu o asemenea aprobare oficială, deși Uniunea Internațională a Asociațiilor pentru Societatea Națiunilor își dăduse deja acordul de

¹⁶ *Arhiva Ministerului de Externe*, fond 71/1920-1944, vol. 392, f.6 (telegama nr. 1310, Berna, 9 iunie 1924).

a primi Liga printre membrii ei¹⁷. Însă nerecunoașterea juridică a acesteia în țară o priva de dreptul de a deține un loc în Consiliul General al Uniunii, de a participa la vot și, cum de la sine se înțelege, de a-și prezenta doleanțele și în cadrul acestui organism auxiliar al Societății Națiunilor.

Fără a intra în detalii asupra acestui aspect, trebuie remarcat însă faptul că filiera petițiilor maghiare adresate diverselor organisme internaționale acoperă un mecanism complex, în parte surprins deja de istoriografia problemei¹⁸, care a antrenat din partea minoritarilor atât pe liderii lor spirituali (episcopii József Ferencz, Károly Nagy, Gusztáv Károly Majláth ș.a.) și politici din România, precum și pe guvernanții de la Budapesta, care îndeosebi după 1933 s-au apropiat tot mai mult de statele europene în care se instauraseră regimuri de extremă dreapta și care cereau revizuirea tratatelor de pace¹⁹. Acest deraij spre iredentism a unei semnificative părți din maghiarii ardeleni trebuie privit și prin prisma eșecului guvernanților români de a soluționa diversele probleme ce țineau de conservarea identității maghiare și neonorarea unor importante capitole din tratatul asumat încă din 1919 în legătură cu minoritățile.

Atitudinea liderilor politici și de opinie maghiari, care căutau rezolvarea problemelor specifice și în afara statului român, a fost mereu privită de autoritățile noastre ca manifestări revizioniste, care își vor face într-adevăr simțită prezența îndeosebi în a doua jumătate a deceniului patru. Tot mai mult, în Transilvania, sunt puse în circulație broșuri de propagandă, cărți pentru copii și elevi, filme de scurt metraj cu scene eroice din trecutul vechii Ungarii, liste de susținere a proiectului revizionist, zvonuri, sunt organizate cursuri de vară cu caracter religios, în cadrul cărora erau exaltate simțămintele naționale, iar în diverse cercuri maghiare mai mult sau mai puțin intime ideea părea a fi la ordinea zilei, în consonanță îndeosebi cu evoluția relațiilor internaționale. Această atmosferă era întreținută și de diversele organizații revizioniste de la Budapesta, inclusiv prin emisiunile posturilor de radio ungurești. De altfel, organele de urmărire specializate (poliție, jandarmi și alte servicii secrete informative) elaborau permanent rapoarte asupra stării de spirit a populației maghiare și a manifestărilor catalogate drept „iredentiste”, „șoviniste” sau „revizioniste”, precum și asupra influenței crescânde exercitată de propaganda din Ungaria în rândurile etnicilor maghiari de aici.

¹⁷ *Arh. St. Cluj, Tribunalul Cluj*, dos. 18/1927, f.1-5.

¹⁸ G. Cipăianu, Gh. Iancu, *Les minorités dans la Roumanie de l'entre-deux-guerres et la Société des Nations*, în „Colloquia”. Journal of Central European History, Cluj, II, 1995, nr. 1-2, p.159-171; Gh. Iancu, *Problema minorităților etnice din România în documente ale Societății Națiunilor*, Cluj, Edit. Argonaut, 2002.

¹⁹ C.A. Macartney, *Hungary and her successors. The treaty of Trianon and its consequences 1919-1937*, London, Oxford University Press, 1968; Gyula Juhász, *Magyarország külpolitikája, 1919-1945* [Politica externă a Ungariei], Budapest, Koszuth Könyvkiadó, 1988; Anikó Kovács-Bertrand, *Der ungarische Revisionismus nach dem Ersten Weltkrieg: der publizistische Kampf gegen den Friedensvertrag von Trianon (1918-1931)*, München, Oldenbourg, 1997.

Adeseori, această atmosferă tensionată dintre minoritari și majoritari era întreținută de inabilitatea diverselor autorități locale sau centrale de a înțelege și gestiona anumite forme de manifestare a populației maghiare în chestiuni ce țineau de confesiune, școală, tradiții, aniversări istorice etc. Desfășurarea de forțe polițieneste, de exemplu, cu ocazia organizării la Cristuru Secuiesc a Congresului ecumenic al Bisericii Unitariene din 1-4 septembrie 1934, constituie o pildă în acest sens. Numărând aproximativ 750.000 credincioși în întreaga lume și aflată sub conducerea unicului episcop al acestei confesiuni, Gergely Boros²⁰, Biserica Unitariană din Ardeal a convocat după aproape trei decenii (ultimul congres avusese loc în 1908) o astfel de reuniune, invitând credincioși de pretutindeni și anunțându-și prezența îndeosebi delegați din Anglia și Statele Unite. Autoritățile, percepând alegerea acestei localități din inima secuimii – important centru intelectual, cu un liceu și o școală de agricultură unitariene etc – ca pe o tentativă de a se dovedi participanților străini faptul că regiunea este într-adevăr locuită majoritar de maghiari, au recurs la măsuri stânjenitoare de intimidare, prin afișarea vizibilă a forțelor de ordine în oraș, răspândirea de agenți sub acoperire printre congresiști²¹, pentru ca finalmente, după numai o zi, să se interzică continuarea întrunirii, ceea ce a determinat o stare de vădită iritare și tensiune între autoritățile locale și etnicii maghiari prezenți cu acest prilej, precum și răspândirea în mediile unitariene anglo-saxone a ideii că maghiarii din Transilvania sunt oprimați atât din punct de vedere politic, cât și confesional. Ulterior, după numai o lună de la aceste evenimente, liceul din localitate (al cărui director era Kálmán Szentmártoni, unul din principalii organizatori ai congresului și marcant lider local) a fost supus de autoritățile polițieneste unei temeinice percheziții, descoperindu-se „portretul fostului împărat Franz Iosif și multe alte tablouri murale, în număr de 28, ce reprezintă persoane și fapte din istoria maghiară, un număr de 24 de hărți – toate în stare foarte bună –, unde statul maghiar este conturat în situația dinainte de război și unde pretutindeni țara românească este redusă la Vechiul Regat, subintitulată peste tot Valahia. De asemenea, ca piese mai importante, s-au găsit harta Ungariei lipită pe dosul hărții ce reprezintă România de astăzi, un drapel conservat și păstrat cu multă îngrijire, ce reprezintă culorile statului maghiar, coroana în gips a Sf. Ștefan etc” – toate aceste lucruri dovedind îndreptățirea măsurilor luate anterior, precum și atmosfera iredentistă din zonă și mai ales din școala care are datoria să asigure „instruirea viitorilor cetățeni ai acestei țări, care trebuie să se dezvolte cel puțin în cadrul respectului către statul românesc sub a cărui oblăduire se instruiesc și își fac educația”²².

²⁰ De curând a fost publicat și jurnalul acestuia: *Boros György unitárius püspök naplója 1926-1941* [Jurnalul episcopului unitarian György Boros], Kolozsvár, Kiadja az Unitárius Egyház, 2001.

²¹ Cf. *Arh.St.București, Inspectoratul general al jandarmeriei*, dos. 14/1934, f.99-104.

²² *Ibidem*, f.126.

Pe de altă parte, nu trebuie omis faptul că au existat o serie de personalități de etnie maghiară care au privit cu speranță îndreptarea statutului de minoritar în România, în repetate rânduri îndemnându-și conaționalii la răbdare și înțelegere, la adoptarea unei conduite în acord cu realitățile situației, la abandonarea atitudinilor iredentiste și revizioniste. În acest context, periodicul „Új magyarok”, publicat vremelnic la Cluj de Sámuel Fényes²³, între 1935-1937, nu a fost un caz singular, Imre Mikó manifestând cam aceeași atitudine, în 1932 tipărintd chiar o lucrare asupra satelor ardelene și problema minoritară²⁴. În afara unor jurnaliști sau juriști, o tendință evidentă de deschidere spre societatea românească – cu impact asupra comunității maghiare ardelene – a manifestat-o îndeosebi episcopul reformat Sándor Makkai. Acesta s-a situat după război pe poziția de mentor spiritual, încercând să circumscrie o nouă identitate a maghiarimii din Transilvania, devenită minoritară. Realitățile timpului însă au impus eșecul acestui tip de conduită, ceea ce-l va determina pe Sándor Makkai să părăsească România, stabilindu-se în Ungaria, gestul fiind motivat într-un text sugestiv intitulat *Nem lehet* [Nu se poate]²⁵.

Evident, nici majoritarii nu au rămas insensibili la astfel de atitudini, o serie de juriști, istorici, lingviști, economiști, sociologi, geografi, teologi etc elaborând constant – s-ar putea spune chiar în exces – lucrări menite a susține „științific” situația de fapt. Instituțional chiar, la 15 decembrie 1933 s-a constituit la București „Liga Antirevizionistă Română”²⁶, cu secții și subsecții în mai toate localitățile ardelene – ca răspuns și la „Liga Revizionistă Ungară”, fondată de Pál Teleki și condusă apoi de Ferenc Herczeg –, din comitetul central de conducere făcând parte patriarhul României, mitropolii ortodocși și cel greco-catolic, precum și o serie de intelectuali, precum Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, I. Găvănescu, Gh. Țițeica, I. Nisipeanu ș.a., iar

²³ Acesta a fost autorul și a unei lucrări antirevizioniste, *A magyar revízió politikai, történelmi és gazdasági megvilágításában* [Revizionismul maghiar în lumina politicii, istoriei și economiei], București, Tip. Țăranu & Co., 1934, 158 p., republicată în limba română sub titlul de *Ungaria revizionistă*, Târgu Mureș, Edit. Petru Maior, 1996.

²⁴ Imre Mikó, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* [Satul transilvan și problema minoritară], Cluj, Tip. Minerva, 1932, 135 p. Ulterior, în 1941, Mikó va publica o lucrare des invocată de istoriografie: *Huszonkét év. Az Erdélyi magyarság politikai története 1918. December 1-től 1940. Augusztus 30-ig* [22 de ani. Istoria politică a maghiarimii din Ardeal, 1918-1940], Budapeșt, Studium, 1941, 326 p. Pentru diverse aspecte din viața maghiarimii ardelene în epocă vezi și volumul lui intitulat *Akik előttem jártak* [Afinități spirituale], Bukarest, Edit. Kriterion, 1977.

²⁵ Pe marginea acestuia vezi vol. *Nem lehet. A kisebbségi sors vitája* [Nu se poate. Disputa destinului minoritar], ed. Péter Cseke și Gusztáv Molnár, Budapeșt, Könyvkiadó, 1989.

²⁶ *Liga Antirevizionistă Română. Actul constitutiv și statutele*, București, Tip. Universul, 1934. Vezi și L. Dandara, *Considerații privind fondarea Ligii Antirevizioniste Române*, în „Memoria Antiquitas”, Piatra Neamț, XV-XVII, 1983-1985, p.207-213.

sub auspiciile mai vechii societăți ASTRA a fost editată „Revue de Transylvanie”, sub conducerea istoricului clujean Silviu Dragomir, în scop de propagandă și ca organ de expresie antirevizionist. De altfel, e greu de surprins acum întreaga rețea de organisme românești care, direct sau indirect, desfășurau o asiduă activitate în această direcție, însă la fel de neobosite s-au dovedit a fi asociațiile sau societățile „Cultul Patriei”, „Acțiunea Patriotică”, „Uniunea Ofițerilor de Rezervă”, „Uniunea Foștilor Voluntari”, „Reuniunea Femeilor Creștine”, „Societatea Națională a Femeilor Ortodoxe” etc.

Așadar, este vorba de o problematică complexă, la fel ca și epoca, care necesită încă minuțioase anchete asupra celor mai diverse aspecte. Dincolo de cele reliefate mai sus – în principal cu valoare de sugestie – și care întretin mai curând imaginea unor relații româno-maghiare tensionate în interiorul României interbelice, trebuie conturat deopotrivă și cadrul unei existențe minoritare în varietatea ei complexă cotidiană, a manifestărilor spirituale²⁷, care au dus la conservarea și dezvoltarea identității acestui important grup etnic. Este tocmai ceea ce se încearcă și prin volumul de față, în speranța că accesul la un corpus cât de cât reprezentativ în ceea ce privește *etica minoritară* va genera un plus de înțelegere și contextualizare a existenței comunității maghiare din spațiul transilvan între cele două războaie mondiale.

Lucian Nastașă

²⁷ György Nagy, *Erdélyi magyar szellemi élet a két háború között (1918-1940)* [Viața spirituală maghiară din Ardeal între cele două războaie], în „Korunk”, X, 1999, nr. 2, p.108-116; nr. 3, p.93-104; nr. 5, p.102-109.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Volumul de față vine să ofere cititorului român accesul la câteva texte ce le considerăm esențiale pentru înțelegerea diverselor fenomene complexe ce au apărut din statutul de „minoritar“ al populației maghiare după sfârșitul primului război mondial. Deși selecția materialului nu a fost o sarcină ușoară, acesta constituind o infimă parte din tot ceea ce a însemnat discursul identitar maghiar în perioada interbelică, ne-am asumat responsabilitatea în virtutea principiului că între a nu face nimic în această direcție și a oferi eșantioane din ceea ce am considerat noi reprezentativ, chiar și lacunar – și poate nu întotdeauna reușind să transpunem convenabil în limba română acest gen eseistic –, este de preferat această ultimă atitudine.

Prea mulți istorici au abordat problema comunității maghiare din România în perioada interbelică, în tomuri chiar impresionante prin dimensiuni, fără a-și impune vreodată rețineri pentru faptul că nu posedă nici măcar cele mai elementare cunoștințe de limbă și cultură maghiară, lăsând așadar deoparte în cadrul analizelor tocmai ceea ce ar fi trebuit să constituie sursele de bază. În felul acesta au apărut „istorii“ trunchiate, statice, în mod evident distorsionate, care au perpetuat incomplet și uneori cu tente vădit ofensatoare percepții aistorice asupra unei comunități căreia i se cuvine indiscutabil un loc sensibil diferit în panteonul trecutului nostru. Este și aceasta o motivație în plus pentru noi în asumarea volumului de față, căutând să stimulăm întregirea din mers a ceea ce trebuia cunoscut de multă vreme.

Cele mai multe din textele de față au fost elaborate inițial în limba maghiară, iar pentru a întregi contextul am apelat și la câteva texte care au apărut în revista „Glasul Minorităților” în limba română. În cazul acestora din urmă, le-am reprodus aidoma cu originalul, în conformitate cu normele actuale ale textologiei, respectând cât mai fidel faptele de limbă și actualizând ortografia. Erorile provenite din *lapsus calami* și punctuația au fost îndreptate tacit. La fel s-a procedat cu diversele nume proprii, îndeosebi cu rezonanță maghiară, transcrise fonetic greșit, cu excepția celor care în mod evident erau un produs al asimilării sau traducerii. Textele au fost rânduite cronologic, astfel încât lectura lor să conducă la imagini cât mai coerente și contextualizate. Notele editorilor au fost așezate la sfârșitul fiecărui material, după indicația sursei. Acestea sunt minime, cu scopul de a lămuri – când se impunea – împrejurările istorice, ori de a oferi informații sumare asupra unor persoane sau evenimente. Ca referințe bibliografice am utilizat doar acele lucrări care aduceau cu adevărat ceva nou în tratarea problemei și au

respectat minimele repere ale deontologiei profesionale. Un tablou cronic, câteva facsimile și ilustrații întregesc volumul, iar un indice de nume vine să ușureze utilizarea lui, dorind astfel să se constituie într-un instrument de lucru cât mai eficient și atractiv.

Un gând de recunoștință îl îndreptăm spre toți aceia care au contribuit sub o formă sau alta la apariția acestui volum – nu puțini la număr, din care, pentru rigoare menționăm pe Gábor Ádám, Béla György, Andor Horváth, István Horváth, Marius Lazăr –, evidențiind îndeosebi deschiderea și interesul manifestat de „Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală” față de asemenea inițiative. Totodată mulțumim și pe această cale descendenților și moștenitorilor drepturilor intelectuale ale autorilor cuprinși în volum – Boróka Kristó (pentru Imre Lajos), Ferenc László și familia (pentru Dezső László), Barna Marosi (pentru Károly Molter), Ambrus Miskolczy (pentru Sándor Makkai), Fundația Áron Tamási, Márton Tonk (pentru Sándor Tavaszy), Éva Venczel (pentru József Venczel) –, care au acceptat reproducerea textelor de față cu totul dezinteresat, oferindu-ne în același timp sugestii, documente și informații utile. Din păcate, nu am reușit să dăm de urma tuturor moștenitorilor, drept pentru care nutrim speranța că gestul nostru de-ai include totuși în volum pe unii autori nu va fi judecat prea aspru și că vom obține acceptul chiar și tardiv. În mod deosebit, grațitudinea noastră se îndreaptă spre Andor Horváth, care ne-a asistat și încurajat mereu, având totodată răbdarea de a parcurge întreg manuscrisul, oferindu-ne sugestii și – ca unul ce cunoaște bine viața culturală a maghiarilor din România – informații menite a îmbunătăți considerabil conținutul volumului.